

**”Hysteria ja pelottelu eivät auta AIDSissa” –
Seta ry:n toiminta ja rooli AIDS-kriisin alkuvuosina 1983–1985**

Selmi Holopainen
Kandidaatintutkielma
Poliittinen historia
Turun yliopisto
kevät 2021

Turun yliopiston laatujärjestelmän mukaisesti tämän julkaisun alkuperäisyys on tarkastettu Turnitin OriginalityCheck -järjestelmällä.

TURUN YLIOPISTO

Filosofian, poliittisen historian ja valtio-opin laitos / Yhteiskuntatieteellinen tiedekunta

HOLOPAINEN, SELMI: ”Hysteria ja pelottelu eivät auta AIDSissa” – Seta ry:n toiminta ja rooli AIDS-kriisin alkuvuosina 1983–1985.

Kandidaatintutkielma 33 s.

Poliittinen historia

Kevät 2021

Tutkielmassa tarkastellaan Seta ry:n (ent. Seksuaalinen tasavertaisuus – SETA ry) toimintaa ja roolia Suomen AIDS-kriisin alkuvuosina 1983–1985. Suomen ensimmäinen AIDS-diagnoosi annettiin kesäkuussa 1983, jolloin Seta ryhtyi sekä itsenäisesti että muiden toimijoiden kanssa suunnittelemaan ja toteuttamaan tarvittuja toimenpiteitä. Tarkemmin tutkielmassa tarkastellaan, miten Setan toiminta vaikutti Suomen AIDS-politiikan muotoutumiseen ja suomalaisen queer-yhteisön kokemuksiin sekä sitä, miten Setan toiminta peilautuu kansainväliseen AIDS- ja queer-tutkimukseen. Työssä myös arvioidaan, missä määrin yhdistyksen toimet olivat riittäviä. Työn tarkoituksena on tehdä suomalaista AIDS-ilmiötä ymmärrettävämmäksi.

Tutkimus on laadultaan empiirinen, ja siinä hyödynnetään historiantutkimuksellista päättelyä. Työn merkittävimmät primaariaineistot koostuvat Työväen Arkiston säilyttämistä Setan arkistomateriaaleista sekä vuosien 1983–1985 *SETA*-lehden numeroista. Työssä hyödynnetään sekä kotimaista että kansainvälistä AIDS- ja queer-tutkimusta, joiden avulla primaariaineistosta saatua tietoa tarkastellaan eri näkökulmista.

AIDS-kriisin keskellä Seta järjesti yhteisölleen monipuolista sosiaalipalvelutoimintaa, teki kattavaa viestintää sekä osallistui parhaansa mukaan suomalaisen AIDS-politiikan muodostamiseen yhdessä terveystieteiden kanssa. Setan oli kuitenkin jatkuvasti tasepainoteltava sen välillä, halusiko se olla ennen kaikkea vertaistukiyhdistys yhteisölleen vai aktiivinen yhteiskunnallinen vaikuttaja. Yhdistyksen toimintaa hankaloittivat muun muassa AIDSista saatavilla olleen tiedon rajallisuus sekä taloudellisten ja inhimillisten resurssien puute. Osin tästä syystä toiminta ei ollut aina inklusiivista ja koko yhteisöä miellyttävää. Tästä huolimatta Seta onnistui vaikuttamaan suomalaisen ihmisoikeuksia kunnioittavan AIDS-politiikan muodostamiseen sekä edistämään yhteisönsä jaksamista erilaisin palveluin ja viestinnällisin keinoin. Se myös itse nousi entistä merkittävämmäksi kolmannen sektorin toimijaksi AIDS-työtä tehdessään. Tutkielman keskeinen tutkimustulos onkin, että Seta oli monin tavoin korvaamaton toimija suomalaisessa AIDS-työssä. Seta muovasi Suomen kansallista AIDS-keskustelua ja -työtä suuresti, samalla jatkuvasti ponnistellen erilaisten haasteiden kanssa.

Asiasanat: Seta ry, seksuaalivähemmistöt, AIDS, HIV, queer-tutkimus

Sisällys

1 Johdanto	1
1.1 Tutkimuskysymykset ja primaariaineisto	3
1.2 AIDS queer-tutkimuksessa ja muu tutkimuskirjallisuus.....	4
2 Seta turvaverkkona ja opastajana	6
2.1 Setan sosiaalipalvelutoiminta.....	7
2.2 <i>SETA</i> -lehti ja muu jäsenviestintä	10
3 Seta yhteiskunnallisena toimijana	14
3.1 Setan edunvalvontatyö	15
3.2 Setan ulkoinen viestintä	18
4 Seta yhteisöä jakavana toimijana	23
4.1 Peloista vaikeneminen.....	23
4.2 Homoyhteisön kahtiajako.....	25
5 Seta korvaamattomana AIDS-työn tekijänä.....	28
Lähteet.....	31

1 Johdanto

HI-virus, myös HIV, on seksuaali- ja veriteitse leviävä ihmisen immuunijärjestelmää tuhoava virus. Hoitamattomana se johtaa hengenvaaralliseen AIDS-vaiheeseen, jossa sairastuneen puolustuskyky on tuhoutunut tai äärimmäisen heikko. HI-virus alkoi levitä maailmanlaajuisesti 1980-luvun alussa, ja sairauden ympärille syntyi laajamittaista yhteiskunnallista rauhattomuutta.¹ Tätä rauhattomuutta kutsutaan myös AIDS-kriisiksi. Suomessa AIDS-kriisi puhkesi kesäkuussa 1983, kun ensimmäinen suomalainen sai AIDS-diagnoosin. Erikoista tässä aiemmin varsin tuntemattomassa taudissa oli, että useissa länsimaissa sitä löydettiin erityisesti miesten kanssa seksiä harrastavilta miehiltä. Muut sairastuneet käyttivät usein suonensisäisiä huumeita.² Maailmalla ja Suomessa alettiinkin käydä nopeasti keskustelua ”mystisestä homosairaudesta”, ja aiheen ympärillä käyty julkinen keskustelu oli alusta alkaen sensaatiohakuista ja usein huhupuheisiin perustuvaa. Taudista ja sen tartuntatavoista tiedettiin aluksi hyvin vähän, mikä yhdessä vilkkaan keskustelun kanssa synnytti hysteriaa niin queer-yhteisöissä kuin sen ulkopuolellaakin. Tämän myötä seksuaali- ja sukupuolivähemmistöjen oikeuksia ajava Seta ry (ent. Seksuaalinen tasavertaisuus – SETA ry) pyrki lievittämään levottomuutta sekä torjumaan kasvavaa syrjintää jakamalla asianmukaista informaatiota sekä rauhoittelemalla jäsenistöään. Se otti viestintänsä kärjeksi sen, että paniikkiin ei ollut aihetta ja että asiat järjestyisivät, mikäli kaikki pitäisivät huolta itsestään.

AIDSiin (*Acquired Immune Deficiency Syndrome*) yhdistynyt hysteria laantui suurilta osin ympäri maailman vuoden 1984 alkaessa, sillä kansainväliseen tutkimukseen oli saatu rahoitusta, tiedot taudin tartuntatavoista ja oireista olivat selkeytyneet ja monet valtiot olivat ryhtyneet torjumaan sairauden leviämistä³. Tämä ei kuitenkaan estänyt seksuaali- ja sukupuolivähemmistöihin eli queer-yhteisöön kohdistuvan syrjinnän lisääntymistä sekä sairauden vahvaa stigmatisoitumista. Kuten seksitauteihin yleisesti, myös AIDSiin liittyy häpeää. AIDSissa tähän häpeään kuitenkin yhdistyy queer-yhteisöön kohdistettu sorto, mikä tekee AIDSista yhteiskunnallisesti ja historiallisesti ainutlaatuisen ilmiön. Tartunnan saaneiden lisäksi koko yhteiskunnan tuli etsiä ja määritellä, miten suhtautua HIV-positiivisuuteen ja virusta kantavaan ihmiseen. Etenkin Yhdysvalloissa AIDS politisoitui vahvasti, kun taas haja-asutussa Suomessa yhteisön ja vertaistuen löytäminen sekä

¹ ”Tietoa hivistä”. Hivpointin verkkosivut. <<https://hivpoint.fi/tietoa-hivista/>> [luettu 5.4.2021].

² Nikkanen 2016, 16.

³ Raportti: IGA:n järjestämä European AIDS Conference 20.-22.1.1984. Hallitus 1984 – hallituksen kokoonpanoja ja pöytäkirjoja 1975–1984. Kansio CC1, SETA 369, TA.

siten yhtenäisen poliittisen liikkeen muodostaminen oli hankalampaa.⁴ Yhdysvaltojen ja Suomen AIDS-ilmiöiden vertailua tulisi kuitenkin lähestyä varoen suurten yhteiskunnallisten erojen vuoksi.

AIDS-kriisin puhjetessa Suomessa edunvalvonta ei ollut helppoa, eivätkä ihmisoikeudet toteutuneet. Päinvastoin seksuaali- ja sukupuolivähemmistöjen asema oli nykyiseen verrattuna monella tapaa vaikea. Syrjintä seksuaalisen suuntautumisen perusteella ei ollut vielä 1980-luvulla syrjintälaisissa eritelty rangaistava teko, ja seksin suojaikäraja oli vuoteen 1999 asti korkeampi samaa sukupuolta olevien suhteissa (18 vuotta) kuin eri sukupuolta olevien suhteissa (16 vuotta).⁵ Näiden lisäksi Suomessa oli voimassa vuosina 1971–1999 niin kutsuttu kehotuskieltolaki. Se kielsi julkisesti kehottamasta ”samaa sukupuolta olevien henkilöiden välisen haureuden harjoittamiseen”. Lain taustalla oli ajatus siitä, että julkinen homoseksuaalisuuteen ”kehottaminen”, eli esimerkiksi aiheesta asiallisen tiedon jakaminen, lisää homoseksuaalisuutta yhteiskunnassa ja on siten väärin.⁶

Suomalainen AIDS-tutkimus aloitettiin jo alkuvuodesta 1983 erikoislääkäri Sirkka-Liisa Vallen johdolla. Seta teki yhteistyötä Vallen kanssa ikään kuin symbioosissa: Valle tarvitsi vapaaehtoisia tutkittavia projektiinsa ja Seta tarvitsi ajankohtaista tutkimustietoa AIDSista. Kun HI-virus onnistuttiin eristämään vuonna 1984, sen vasta-ainetestien kehittäminen mahdollistui ja viruksen löytäminen helpottui. Kuitenkin vasta eri alojen asiantuntijoista koostuneen AIDS-seurantaryhmän kokoamisen jälkeen vuonna 1985 suomalainen AIDS-politiikka sai pysyvämmät linjansa, ja Suomi alkoi noudattaa Maailman terveysjärjestö WHO:n suosituksia.⁷ Vuosien 1980–1994 aikana Suomessa todettiin 623 HIV-tartuntaa sekä 177 AIDS-tartuntaa. HIV-tapauksista vajaa puolet oli tarttunut miesten välisessä seksissä, AIDS-tapauksista yli 70 prosenttia. Tuon reilun kymmenen vuoden aikana AIDSiin kuoli 118 suomalaista.⁸

AIDSin kantama stigma on Suomessa vahva. Hanna Nikkanen (2016) toteaa, että vaikka Suomessakin käyty julkinen keskustelu on merkittävä osa Suomen AIDS-ilmiötä, alun paniikkia seuranneella yhtäkkisellä vaikenemisella on ollut jälkeensä hysteriaa suurempi merkitys. Suomalaisten asenteet ikään kuin ”jäähmettyivät 1980-luvulle”. Seksuaalivähemmistöihin kuuluvat kohtaavat syrjintää niin sosiaali- ja terveyspalveluissa kuin

⁴ Huotari & Lehtonen 1996, 18.; Nikkanen 2016, 19.

⁵ SETA, 3–4/1983, 49. ”SETAn tiedote 18.8.1983”.

⁶ Huotari 1993, 33.

⁷ Hentilä 1996, 18–19, 21, 23.

⁸ Suomessa ilmoitetut hiv-tartunnat tartuntatavan mukaan 1980-30.9.94. Hiv/aids 1983–1994, kansio DH3, 369 Pirkanmaan SETA, TA.

työelämässä, ja suomalaiset tietävät muihin eurooppalaisiin verrattuna HI-viruksesta hyvin vähän sekä käyvät vain harvoin HIV-testeissä.⁹ Täysin AIDS-kriisi ei kuitenkaan romuttanut Suomen myönteistä asennekehitystä homoseksuaalisuutta kohtaan, sillä Suomen Gallupin asennetutkimuksen mukaan asenteet homoseksuaalisuutta kohtaan muutuivat huomattavasti myönteisemmiksi vuosien 1981–1990 aikana. Tähän vaikuttaa tutkija Kari Huotarin (1993) mukaan ennen kaikkea se, että AIDS-tietoisuuden ohella myös tietoisuus homoseksuaalisuudesta yleistyi ja homous normalisoitui.¹⁰ Suoralta kädeltä ei siis voida väittää, että AIDSin stigmatisoituminen olisi tarkoittanut homouden pitkäaikaisista stigmatisoitumista.

1.1 Tutkimuskysymykset ja primaariaineisto

AIDS-kriisin aikana muun muassa sisäistetty syrjintä, kielteiset asenteet ja pelot saivat uudenlaisia muotoja¹¹. AIDSissa on siis kyse muustakin kuin vain siitä, että sairaus on vaarallinen siihen sairastuneille: se on ennen kaikkea kulttuurinen ongelma, jonka vaikutukset heijastuvat myös nykyaikaan. Tästä syystä sitä on käsitelty myös queer-tutkimuksen kentillä ja se on teema, jota tulee tutkia myös näin vuosikymmeniä myöhemmin. Seta oli puolestaan monin puolin merkittävä toimija AIDS-kriisin aikaan: sillä oli vakiintuneita suhteita päättäjiin ja viranomaisiin sekä laajaa omaa sosiaalipoliittista asiantuntemusta oman sosiaalisuhteiden ja monenlaisten tukiryhmien muodossa. Lisäksi sen jäsenlehti *SETA* oli melko suuri levikki ja siten vakiintunut lukijakunta. Kriisin alkaessa Seta oli siis monelle luonteva taho, jonka puoleen kääntyä ja josta etsiä luotettavaa informaatiota tautiin liittyen. Lisäksi kansainvälisesti tarkasteltaessa on melko harvinaista, että yksittäinen queer-järjestö on ikään kuin vastuussa koko maan AIDS-työstä¹². Niin kuitenkin kävi Setan kohdalla, ja se työskenteli yhtenä Suomen merkittävimpana toimijana koko AIDS-kriisin alun. Tästä syystä Setan tarkastelu osana suomalaista AIDS-tutkimusta on perusteltua.

Kandidaatintutkielmassani tarkastelen, millaista Setan toiminta oli Suomen suurimpana queer-yhteisön oikeuksien ajajana AIDS-kriisin alkuvuosina. Olen rajannut tarkastelemani ajanjakson vuosiin 1983–1985, sillä kriisin alkuvuosina luotiin pohja suomalaiselle

⁹ Nikkanen 2016, 21. Tämä näkyy Nikkasen mukaan myös suomalaisessa politiikassa, sillä Suomi osallistuu globaalin etelän AIDS-tutkimusten tukemiseen vähemmän kuin muut Pohjoismaat.

¹⁰ Huotari 1993, 99.

¹¹ *SETA* 1/1984, “AIDS – mitä nyt?” (Jussi Nissinen).

¹² Nikkanen & Järvi 2014, 65.

AIDS-politiikalle sekä käynnistettiin myöhemmin vakiintunut toiminta AIDSin ennaltaehkäisemiseksi ja vertaistuen antamiseksi. Tarkemmin tutkin sitä, miksi Suomessa AIDS-kriisi ei koskaan äitynyt monien muiden maiden tapaan kansalliseksi hysteriaksi ja poliittiseksi kiirastuleksi sekä etenkin sitä, mikä rooli Setalla on tässä yhtälössä. Lisäksi tutkin, miten yhdistyksen toiminta peilautuu muuhun AIDS- ja queer-tutkimukseen sekä arvioin, olivatko Setan toimet riittäviä.

Arvioin tutkielmassa Setan toimintaa ensin queer-yhteisön, sitten enemmän yhdistyksen tekemän yhteiskunnallisen vaikuttamistyön näkökulmasta. Tutkimusmenetelmänäni käytän laadullista historiantutkimuksellista päättelyä, jota teen primaariaineiston ja kirjallisuuden avulla. Tavoitteenani on ennen kaikkea tehdä AIDS-kriisin ajan yhteiskunnallista tilaa sekä Setan toimijuutta ymmärrettävämmäksi. Keskeisimpiä primaarilähteinäni ovat Setan pöytäkirjat ja muut yhdistyksen sisäiset materiaalit vuosilta 1983–1985 sekä ajan *SETA*-lehdet, muut julkaisut ja yhdistyksen kirjoittamat AIDSiin liittyvät kannanotot ja vastineet. Lisäksi hyödynnän työssä haastattelua, jonka toteutin pitkän linjan Seta-aktiivi Jussi Nissisen kanssa keväällä 2021. Nissinen oli mukana perustamassa Setaa vuonna 1974 ja aktivoitui yhdistyksessä uudelleen AIDS-kriisin alettua. Hän organisoi ja johti Setan terveysryhmää, ja kriisin alkuvuosien jälkeen hänet palkattiin yhdistyksen uudeksi sosiaalisihiteeriksi¹³. Haastattelu toi syvyyttä omiin käsityksiini tutkielmani aiheesta, vaikka haastattelumateriaaliin täytyykin suhtautua tietyllä kriittisyydellä, sillä tapahtumista on pian 40 vuotta.

1.2 AIDS queer-tutkimuksessa ja muu tutkimuskirjallisuus

Hyödynnän työssäni tutkimuskirjallisuutta aina 1980-luvulta nykypäivään. Yksi uusimmista suomalaisista AIDSia koskevista teoksista on Hanna Nikkasen ja Antti Järven teos *Karanteeni: kuinka AIDS saapui Suomeen* (2014), jota käytän tässäkin tutkielmassa. Setan toimintaa ennen AIDS-kriisiä on tutkinut muun muassa Anssi Pirttijärvi poliittisen historian pro gradu -tutkielmassaan *Asiallisen tiedon antaja. Seksuaalinen tasavertaisuus 1974–1981* (2011). Kari Huotari puolestaan nivoo tutkimuksessaan *AIDS-kysymyksen muotoutuminen kansallisessa kirjoittelussa* (1993) AIDS-ilmion yhteen 1990-luvun sosiologisen tutkimuksen kanssa, jonka mukaan perinteisesti epäpoliittisina pidetyt elämänalueet, kuten terveys, perhe ja seksuaalisuus, ovatkin valtavan poliittisia. Tämä myös

¹³ Jussi Nissisen haastattelu, 11.3.2021.

politisoi erilaisia identiteettejä, mukaan lukien sellaisia, jotka liittyvät seksuaaliseen suuntautumiseen ja sairauteen.¹⁴ Lisäksi merkittävimpiä lähteitani ovat Kari Huotarin ja Jukka Lehtosen artikkeli *Positiivista elämää – HIV-tartunnan saaneiden syrjintä ja mahdollisuudet täysipainoiseen elämään* (1996) sekä vuonna 1986 perustetun AIDS-tutkimuksen (nyk. Hivpointin) 10- ja 30-vuotisjuhlajulkaisut, joissa kirjoitetaan kattavasti AIDSin suomalaisesta historiasta sekä Setan roolista siinä aina kriisin alusta lähtien. Nähdäkseni suomalainen AIDS-tutkimus sekä Setasta tehty tutkimus on muilta osin melko vähäistä. Uskon, että tämä liittyy ainakin osittain Hanna Nikkasen argumenttiin siitä, että AIDS on Suomessa verrattain vaiettu ilmiö. Näin AIDS-tutkimuksen omaa traditiota ei ole myöskään päästy kunnolla rakentamaan.

Elizabeth Fee ja Daniel M. Fox tuovat esiin artikkelissaan *The Contemporary Historiography of AIDS* (1989), että AIDS näyttäytyi monille, myös useille historioitsijoille, katastrofaalisena paluuna tappavien epidemioiden maailmaan. Oli tarve tutkia, miten yhteiskunnat olivat toimineet koleran ja polion kaltaisten tartuntatautien keskellä. Lisäksi AIDS näytti iskevän etenkin homoseksuaaleihin miehiin, eli ryhmään, joka oli Suomesakin vasta hiljattain saanut enemmän näkyvyyttä yhteiskunnassa homouden dekriminialisoinnin ja sairausluokituksesta poistamisen myötä. AIDS mahdollistikin Feen ja Foxin mukaan sen, että journalistit ja poliitikot kohdistivat jälleen seksuaalivähemmistöihin julkista pelonlietsontaa ja paheksuntaa. Sairauden yhteiskunnallisia ulottuvuuksia tutkinut esseisti Susan Sontag toteaa esseekokoelmassaan *AIDS ja sen vertauskuvat* (1989), että AIDSista tekee erityisen muihin epidemioihin nähden juuri sen seksiin ja etenkin homoseksuaalisuuteen linkittyvä luonne. AIDS nähdään usein paitsi holtittomuuden, myös perverssiyden seurauksena, mikä on omiaan vähentämään sairastuneisiin kohdistuvaa empatiaa. Tämä eroaa Sontagin mukaan selvästi muita tartuntatauteja tai erityisesti syöpäsairauksia koskevista narratiiveista.¹⁵ Vuosien kuluessa huomattiin, että suurilta osin AIDSin ympärille luodut kauhukuvat jäivät onneksi länsimaissa vain ajatuksen tasolle ja monet huhupuheet osoittautuivat paikkansapitämättömiksi. Tämä ei kuitenkaan muuttanut sitä, että AIDS ehti alkuvuosinaan stigmatisoitua hyvinkin vahvasti. Sitä leimaa queer-yhteisö kantaa osaltaan yhä.

Tutkija Susan Stryker kirjoittaa queer-tutkimuksen klassikoksi nousseessa teoksessaan *Transgender History* (2008), että AIDS-epidemia ikään kuin pakotti yhteiskunnan ja sen

¹⁴ Huotari 1993, 41.

¹⁵ Fee & Fox 1989, 303–304.; Sontag 2010, 115. Alkuperäinen Sontagin teos julkaistiin vuonna 1989.

yksilöt uudelleenmuotoilemaan seksuaali-identiteettien politiikkaa. Hänen mukaansa sekä mies- että naispuoliset homoseksuaalit joutuivat sen myötä pohtimaan homoseksuaalisuuden kulttuurisia ja poliittisia merkityksiä sekä yleisellä että henkilökohtaisella tasolla. Samaan aikaan seksuaalivähemmistöihin kuulumattomat ihmiset joutuivat asennoitumaan uudestaan homoyhteisöön ja sen ympärille syntyneisiin alakulttuureihin.¹⁶ Kriisi siis pakotti sekä ajan ihmiset että sittemmin queer-teoreetikot miettimään uudelleen käsitystään siitä, mitä seksuaali- ja sukupuolivähemmistöön kuuluminen todella tarkoittaa.

Abstraktien poliittisten ja kulttuuristen pohdintojen ohella queer-yhteisön kokemuksiin ja identiteetteihin on kautta aikojen vaikuttanut kuoleman usein ennenaikainen läsnäolo. Tutkimusten mukaan queer-yhteisöön kuuluvat joutuvat monia muita ryhmiä useammin viharikosten, murhan tai muun väkivallan uhreiksi. AIDS olikin siinä mielessä käänntekevä ilmiö erityisesti homo- ja biseksuaaleille miehille, että jo valmiiksi epätoivottuna tai moraalittomana pidetystä miesten välisestä seksistä näytti tulleen lisäksi vaarallista. Queer-yhteisö joutuikin pohtimaan uudestaan asennoitumistaan seksiin ja seksuaalisuuteen sekä löytämään ja kehittämään tapoja harrastaa seksiä turvallisesti.¹⁷ Kuolema on siis queer-yhteisössä asia, joka on jouduttu ja joudutaan usein kohtaamaan monia muita ryhmiä nuorempana ja traagisemmin. AIDS-kriisillä on ollut erityinen rooli tässä tematiikassa, sillä se jätti jälkensä kokonaiseen queer-yhteisön sukupolveen.

2 Seta turvaverkkona ja opastajana

Setaa perustettaessa vuonna 1974 sen toiminnalle asetettiin kolme painopistettä: tiedotustyö, sosiaalitoiminta sekä tutkimustyö. Jäsenviestintää varten perustettiin tiedotusryhmä, *SETA*-lehti ja muuta tiedotustoimintaa. Järjestössä pantiin alulle myös puhelinpäivystys sekä monenlaista sosiaalipalvelutoimintaa. Kaiken toiminnan tavoitteena oli parantaa homoseksuaalien asemaa yhteiskunnassa sekä rohkaista queer-yhteisöön kuuluvia elämään avoimesti ja vapaasti.¹⁸ Seta oli siis jo ennen AIDS-kriisiä järjestänyt monipuolista ja vakiintunutta tiedotus- ja sosiaalitoimintaa. Kriisin alettua Setan oli tasapainoiltava sen välillä, missä määrin se halusi olla yhteisönsä tuki ja turva ja missä määrin se taas halusi tehdä edunvalvonta- ja vaikuttamistyötä yhteiskunnan ja viranomaisten suuntaan¹⁹.

¹⁶ Stryker, 2008. 133–134.

¹⁷ Taavetti, 2018. 105.; Kornak, 2015. 42.

¹⁸ Pirttijärvi 2011, 51.

¹⁹ Jussi Nissisen haastattelu, 11.3.2021.

AIDS vaikutti Setan toimintaan tuntuvasti etenkin ensimmäisen sairastapauksen löydyttyä Suomesta. Setaa uhattiin myös suoraan entistä enemmän, ja Seta tekikin AIDS-kriisin alun jälkeen ainakin kuusi rikosilmoitusta pommiuhkauksien takia²⁰. Kriisi siis teki yhdistyksen toiminnasta jossain määrin turvattomampaa. Lisäksi yhteydenotot Setan toimistolle lisääntyivät räjähdysmäisesti: soittajissa oli niin toimittajia kuin yksittäisiä huolestuneita ihmisiä, joihin kuului sekä queer-ihmisiä että heteroseksuaaleja. Setan sosiaalishoiteeri Outi Hirviniemen (nyk. Lithén) mukaan AIDS-työn yksi merkittävin osa on suomalaisen yhteiskunnan seksuaalikielteisyyden haastaminen, sillä häpeä omasta seksuaalisuudesta yhdistettynä syrjintään ja pelkoon voi olla tappava. Hirviniemi arvioikin, että AIDS-kriisin aikana useampi menehtyi itsemurhan kuin itse AIDSin seurauksena.²¹ Moni jäi ajatustensa kanssa yksin. Tässä suhteessa Seta onkin tehnyt huomattavan tärkeää työtä sen eteen, etteivät sairastuneet tai sairastumista pelkäävät olisi eristäytyneet muista.

Avun suureen kysyntään oli hankalaa vastata etenkin siksi, että yhdistyksen taloudelliset ja inhimilliset resurssit olivat rajalliset ja jopa puutteelliset. Mitä kauemmin kriisi jatkui, sitä enemmän yhdistyksen muu toiminta alkoi takkuilla. Tilanne huonontui entisestään, kun Seta joutui AIDSin aiheuttaman imagohaitan vuoksi luopumaan tärkeimmästä tulolähteestään, Vanhan Polin diskosta. Tutkija Kari Huotarin mukaan olikin irvokasta, että yhdistys sai kriisin aikoihin vain noin kymmenesosan tuloistaan valtiolta, vaikka monelta kantilta katsoen yhdistys teki yhteiskunnallisesti merkittävää ja monipuolista työtä.²² Haasteista huolimatta Setassa tehtiin vuosien 1983–1985 aikana suuri määrä merkittävää sosiaalipalvelutyötä sekä viestintää, joita käsitellen seuraavissa alaluvuissa.

2.1 Setan sosiaalipalvelutoiminta

Setaan perustettiin heti ensimmäisen AIDS-tapauksen löydyttyä AIDS-tukiryhmä, jonka tarkoituksena oli tukea AIDSiin sairastuneita sekä tehdä ennaltaehkäisevää työtä esimerkiksi kartoittamalla ja levittämällä tutkimustietoa AIDSista. Siitä erkanivat seuraavan vuoden aikana tukihenkilöryhmä, päivystysryhmä, sosiaalipoliittinen työryhmä sekä terveystyöryhmä, jotka tahoillaan jatkoivat AIDS-tukiryhmän aloittamaa työtä.²³ Ryhmien

²⁰ Hallituksen kokous – pöytäkirja 4.7.1983. Hallitus 1983, hallituksen jäsenet 1982–1983 – Hallituksen kokoonpanoja ja pöytäkirjoja 1975–1984. Kansio CC1, 369 SETA, TA.; Stålström 1996, 31.

²¹ SETA 4/1985, “Hysteria ja pelottelu eivät auta AIDSissa” (Kersti Juva).

²² Hentilä & Nissinen 1996, 22.; Huotari 1993, 102.

²³ Hallituksen kokous – pöytäkirja 4.7.1983. Hallituksen kokoonpanoja ja pöytäkirjoja 1975–1984 – hallitus 1983, hallituksen jäsenet 1982–1983, kansio CC1, 369 SETA, TA.

lisäksi Setassa työskenteli oma sosiaalisihiteeri, jonka työtehtävinä oli muun muassa kehittää Setan sosiaalitoimintaa, tehdä yhteistyötä eri sosiaalipalveluryhmien kanssa sekä käydä keskusteluja Setaan yhteyttä ottavien kanssa. Vuonna 1985 *SETA*-lehdelle antamassaan haastattelussa sosiaalisihiteeri Hirviniemi kertoo, että työ Setassa AIDS-kriisin aikana oli erittäin haastavaa mutta palkitsevaa.²⁴ Toimintavuosien 1983–1984 alussa sosiaalisihiteeri vastasi yksin noin tuhanteen päivystyspuheluun, minkä jälkeen häntä auttaamaan perustettiin päivystysryhmä, joka vastasi vuoden 1984 loppuun mennessä yli 2200 puheluun. Vapaaehtoisten rooli kasvoikin AIDS-kriisin alkuvuosina roimasti, sillä yhdistyksen taloudellinen tilanne oli vaikea. Toiminta pystyttiin kuitenkin aloittamaan nopeasti ensimmäisen AIDS-tapauksen löydyttyä, sillä silloisen puheenjohtaja Jorma Hentilän sekä Jussi Nissisen mukaan Seta oli Yhdysvaltojen tilannetta seuraamalla valmistautunut tietoisesti AIDSin tulon jo jonkin aikaa ennen kriisin puhkeamista Suomessa.²⁵

Seta avasi heti heinäkuun alussa 1983 kaksi tukitiliä, joille sai lahjoittaa rahaa AIDS-potilaiden hyväksi. Konkreettisen avun antamisen ja organisoimisen ohella Setan sosiaalipalvelutoiminnan kärkinä olivat heti alusta asti viruksen leviämisen ennaltaehkäisy, taudin yhteiskunnallisten lieveilmiöiden, kuten syrjinnän lisääntymisen, korjaaminen sekä eri tahojen kouluttaminen. Seta postittikin kaikille jäsenilleen sekä erälle sisarjärjestöilleen reilu viikko ensimmäisen AIDS-tapauksen löytymisen jälkeen sairautta koskevan tiedotteen, jota jaettiin myös monissa kokoontumispaikoissa, kuten diskoissa. Moni ympäri Suomen koki tarvitsevansa Setan apua, ja yhdistyksen sosiaalipalvelutoiminnasta tuli monelle merkittävä ja luottamuksellinen informaatiokanava. AIDS-tiedon ohella Setaan tulleissa päivystyspuheluissa haettiin usein tukea yksinäisyyteen ja ”identiteetin muodostamiseen”. Setaan vuosina 1983–1984 soittaneista noin 80 % oli miehiä, ja yli puolet soittajista oli alle 30-vuotiaita.²⁶

Sosiaalipoliittinen työryhmä koottiin Setan eri ryhmien toimijoista. Sen tehtävänä oli luoda yhdistykselle sosiaalipoliittinen ohjelma, seurata AIDS-tilannetta, ottaa kantaa ajankohtaisiin sosiaalipoliittisiin teemoihin sekä koordinoida Setan sosiaalipalveluryhmien toimintaa.²⁷ Tukihenkilöryhmän aktiivijäsenet sitoutuivat puolestaan henkilökohtaisesti tukemaan ja neuvomaan ihmisiä erilaisissa kriisitilanteissa. Terveysryhmään

²⁴ *SETA* 4/1985, ”Hysteria ja pelottelu eivät auta AIDSissa” (Kersti Juva).

²⁵ Toimintakertomus 1.9.1983-31.12.1984. Kansio DA1, 369 SETA, TA.; Hentilä & Nissinen 1996, 18–19.

²⁶ Hallituksen kokous – pöytäkirja 4.7.1983. Hallitus 1983, hallituksen jäsenet 1982–1983 – Hallituksen kokoonpanoja ja pöytäkirjoja 1975–1984. Kansio CC1, 369 SETA, TA.; Toimintakertomus 1.9.1983-31.12.1984. Kansio DA1, 369 SETA, TA.

²⁷ Toimintakertomus 1.9.1983-31.12.1984. Kansio DA1, 369 SETA, TA.

puolestaan kuuluivat muun muassa Setan sosiaalisihteri sekä noin kymmenen vapaaehtoistyöntekijää, jotka työskentelivät tai opiskelivat sosiaali- ja terveystalalla. Ryhmän tehtävänä oli järjestää Setan toimistolle aluksi säännöllinen lääkärin vastaanotto ja myöhemmin satunnaisempi puhelinvastaanotto, perustaa AIDS-asioille varattu jokapäiväinen puhelinpäivystys sekä pitää yhteyttä lääkintöhallitukseen ja muihin terveysviranomaisiin. Se teki myös kansainvälistä yhteistyötä muun muassa International Gay Association IGA:n ja ruotsalaisen queer-järjestö RFSL:n kanssa.²⁸

Terveysryhmän vastuulla oli lisäksi AIDSista tiedottaminen ja kouluttaminen sekä tähän tarvittavien materiaalien valmistelu. Materiaaleissa käsiteltiin HI-viruksen lisäksi homo- ja biseksuaalisuutta yleisesti, ja niitä laadittiin erilaisille kohderyhmille aina lääkäreistä Setan omiin aktiiveihin. Merkittävin näistä materiaaleista lienee Turvallinen seksi -opas, joka laadittiin vuoden 1984 aikana ja julkaistiin vuonna 1985. Opas hyväksyttiin myös Terveyskasvatuksen keskuksessa käytettäviin materiaaleihin.²⁹ Siinä esitellään kattavasti tietoa AIDSin tartumisesta sekä sitä, miten toimia epäillessään tartuntaa. Lisäksi opassa korostetaan sitä, että AIDS on kaikkien ”yhteinen ongelma” ja että läheisyys on erottamaton osa ihmisyyttä.³⁰ Tiedottamisella pyrittiin hälventämään AIDSin aiheuttamaa epätietoisuutta ja levottomuutta sekä korostaa sitä, että AIDSin olemassaolo ei tarkoita sitä, että läheisyys toisten ihmisten kanssa olisi vaarallista.

Vuoden 1984 loppuun mennessä AIDSin aiheuttama paniikki oli jonkin verran hellittänyt tutkimustiedon lisääntyttyä, ja Setassa pystyttiin suunnittelemaan tulevaisuutta tarkemmin. Päivittäistä puhelinpäivystystä ei myöskään enää tarvittu. Vuoden 1985 toimintasuunnitelmassa sosiaalipalvelutoiminnan kulmakiviksi luonnehditaan yhteistyö terveysviranomaisten ja Setan sosiaalipalveluryhmien välillä sekä taudin synnyttämien ei-lääketieteellisten seurausten ennaltaehkäisy ja hoitaminen. Terveysryhmän vuoden 1985 tavoitteiksi nimetään muun muassa uusien jäsenten rekrytointi, terveystoiminnan ohjelman luominen sekä AIDSia ennaltaehkäisevän informaation ja neuvonnan lisääminen. Terveysryhmä järjestikin HI-virukseen ja turvalliseen seksiin liittyviä infotilaisuuksia sekä osallistui tapansa mukaan erilaisten julkaisujen ja tiedotteiden laatimiseen.³¹

²⁸ Hallituksen kokous – pöytäkirja 4.7.1983. Kansio CC1, 369 SETA, TA.; Hentilä & Nissinen 1996, 18–19.; Toimintakertomus 1.9.1983-31.12.1984. Kansio DA1, 369 SETA, TA.

²⁹ Toimintakertomus 1.9.1983-31.12.1984. Kansio DA1, 369 SETA, TA.

³⁰ Turvallinen seksi -opas: HTLV 3 – AIDS, uudistettu painos, syyskuu 1985. Kansio DD1, 369 SETA, TA.

³¹En saanut käsiini vuoden 1985 toimintakertomusta, joten en tarkalleen tiedä, mitä kaikkea sosiaalipalveluryhmät saivat todellisuudessa tuona vuonna aikaan. | Setan sosiaalipalvelutoiminnan toimintasuunnitelma

Kuten todettu, Setan täytyi AIDS-työtä tehdessään tasapainotella vertaistuen antamisen ja yhteiskunnallisen vaikuttamisen välillä. Kaikkeen yhdistyksellä ei ollut omia voimavaroja. Tästä huolimatta Seta onnistui nähdäkseni rakentamaan melko kattavan turvaverkon jäsenilleen ja ylipäätään suomalaisille queer-yhteisöön kuuluville, kuitenkin tehden samaan aikaan myös laajaa vaikuttamistyötä. Sosiaalipalvelutoiminta vaati yhdistykseltä paljon. Sosiaalisihteri Hirviniemi on luonnehtinut, että kriisin edetessä Setasta tuli kuin terveyskeskus, mikä söi kohtuuttomasti niin rahallisia kuin inhimillisiä resursseja Setan muusta edunvalvonta-, ihmisoikeus- ja sosiaalityöstä³². Kun lisäksi yhteistyö lääkintöhallituksen ja muiden toimijoiden kanssa takkuili, Setassa tultiin siihen lopputulokseen, että laaja-alaisin osaaminen AIDS-kriisin hoitamiseen löytyivät Setan omista riveistä. Hentilän ja Nissisen mukaan yhdistyksen sosiaalitoiminta pystyikin vastaamaan AIDSin tuomiin haasteisiin kokonaisvaltaisemmin kuin julkiset sosiaali- ja terveystalvet.³³ Tämän myötä syntyi ajatus Setan alla toimivasta mutta siitä muuten erillisestä tukikeskuksesta, joka jatkaisi Setan aloittamaa AIDS-työtä ja täydentäisi julkisia sosiaali- ja terveystalvet. Syksyllä 1985 Setan hallitus tekikin lopullisen päätöksen AIDS-tukikeskuksen, nykyisen Hivpointin, perustamisesta. Tukikeskukselle haettiin rahoitusta Raha-automaattiyhdistys RAY:ltä, ja sitä myös saatiin. AIDS-tukikeskus pääsi aloittamaan toimintansa vuonna 1986.³⁴

2.2 SETA-lehti ja muu jäsenviestintä

Seta julkaisi SETA-nimistä (myös *Seta-lehti*, *Z* tai *Z-lehti*) aikakauslehteä vuodesta 1975 alkaen. Lehti ilmestyi keskimäärin neljä tai viisi kertaa vuodessa, ja vuosina 1982–1991 sen päätoimittajana toimi Reijo Härkönen. Lehdessä julkaistiin monenlaisia lehtijuttuja artikkeleista, uutisista ja haastatteluista aina pakinoihin, yleisönosastokirjoituksiin ja seuranhakuilmoituksiin. AIDS-kriisin alkuvuosina 1983–1985 SETA-lehdessä julkaistiin yhteensä 15 AIDS-teemaista juttua. Näistä 15 jutusta kuusi oli artikkeleja, neljä pääkirjoituksia, kaksi tiedotteita sekä haastatteluja ja yksi kirja-arvostelu. AIDS-kriisi vaikutti kielteisesti myös SETA-lehden taloudelliseen tilanteeseen ja vapaaehtoisten kirjoittajien määrään, ja lehti ilmestyi kriisin aikana epäsäännöllisemmin³⁵.

vuodelle 1985. Hallitus 1984 – hallituksen kokoonpanoja ja pöytäkirjoja 1975–1984. Kansio CC1, 369 SETA, TA.

³² SETA 4/1985, ”Hysteria ja pelottelu eivät auta AIDSissa” (Kersti Juva).

³³ Hentilä & Nissinen 1996, 22.

³⁴ Hentilä & Nissinen 1996, 22–23.

³⁵ SETA, 5/1983, nimimerkin ”Setan ei-puutunut jäsen” yleisönosasto ”Tule jo, lehti” ja vastaus.

SETA-lehdessä kirjoitettiin ensimmäisen kerran AIDSista nimeltä vuoden 1983 numerossa 3–4, jossa julkaistiin neljä AIDSiin liittyvää juttua tai tiedotetta. Numeron pääkirjoituksessa ”*AIDS*” päätoimittaja Härkönen toteaa, että AIDS tuskin tulee vaikuttamaan yhteiskunnan asenteisiin homoseksuaalisuutta kohtaan ainakaan pitkällä tähtäimellä³⁶. Lisäksi numeron Uutisia-palstalla julkaistiin tiedote siitä, että Suomessa on todettu historian toinen AIDS-tapaus ja että Ruotsissa AIDS on vaatinut ensimmäisen kuolonuhrin. Tiedotteessa peräänkuulutetaan, että kesäisen paniikkia kylväneen ”sensaationhakuiseen kirjoittelun” ei pidä toistua. Hyväksyvemmän yhteiskunnallisen ilmapiirin katsottiin mahdollistavan queer-yhteisölle vapaamman elämän ja siten suuremmat mahdollisuudet ”luoda myönteisiä, kestäviä ihmissuhteita”. Jutun mukaan tämä olisi omiaan pienentämään myös AIDSin mukanaan tuomia riskejä.³⁷ Kyseisessä numerossa julkaistiin artikkeli New Yorkin huonontuneesta AIDS-tilanteesta otsikolla *AIDS! Hysteria ei auta* sekä Viimeiset kiusaukset -palstan AIDS-tukiryhmän ilmoitus, jossa pyydetään kertomaan Setalle mahdollisista syrjintä- ja väkivaltatapauksista. New Yorkin tilannetta koskevassa artikkelissa Setan sosiaalisuhteeri Outi Hirviniemi toteaa, ettei AIDSissa ole kyse ainoastaan sairaudesta vaan ”uudesta tilanteesta, johon homoseksuaalit ovat joutuneet yhteiskunnassa”.³⁸ Hirviniemen syrjintää ja pelkoa korostava näkökulma sotii Härkösen pääkirjoituksessaan esittämää linjaa vastaan, että AIDS ei vaikuta niinkään yhteiskunnan asenteisiin homoseksuaalisuudesta. Tiettyjä erimielisyyksiä Setan sisällä on siis havaittavissa jo tämän numeron sisällä.

Vuosina 1984 ja 1985 *SETA*-lehden julkaisut pysyivät melko samankaltaisina kuin vuonna 1983. Pääkirjoituksissaan Reijo Härkönen kannustaa aika ajoin lukijoita rauhallisuuteen AIDSin suhteen sekä peräänkuuluttaa ennaltaehkäisyyn roolia AIDS-kriisin hillitsemisessä.³⁹ Pääkirjoitukset mukailevat siis Setan kantaa, joka korostaa ennaltaehkäisyä, riskikäyttäytymisen vaaroja sekä rauhallisuutta rangaistusten ja paniikin sijaan. Lisäksi Setan rooli ajankohtaisen ja ennaltaehkäisevän tiedon levittäjänä näkyy myös *SETA*-lehdessä. Jussi Nissinen kirjoitti vuosina 1984 ja 1985 *SETAan* kolme artikkelia AIDSista. Näissä artikkeleissa Nissinen esittelee niin Suomen kuin kansainvälistä AIDS-tilannetta, AIDSia psykososiaalisena ilmiönä sekä AIDSin taudinkuvaa, oireita ja hoitoa. Nissinen kirjoittaakin, että ”on tehtävä työtä sen puolesta, että ilmiötä ei käytetä vahvistamaan taipumusta ja tarvetta yhdistää homoseksuaalisuus sairauteen ja

³⁶ *SETA*, 3–4/1983, pk.

³⁷ *SETA*, 3–4/1983, ”*SETA:n* tiedote 18.8.1983”.

³⁸ *SETA*, 3–4/1983, ”*AIDS! Hysteria ei auta*; *SETA*, 3–4/1983, ”*AIDS-tukiryhmä*”.

³⁹ *SETA*, 1/1985, pk.; *SETA*, 4/1985, pk.

vaarallisuuteen.”⁴⁰ Artikkeleissa mainostetaan myös valtakunnallista AIDS-tutkimusryhmää, Setan terveysryhmää ja suunnitteilla ollutta AIDS-tukikeskusta. Kolmannessa artikkelissa jaetaan lisäksi tietoa B-hepatiittirokotteesta sekä siitä, että veren luovuttamista ei suositella, jos on pienikin riski HI-virukselle altistumisesta.⁴¹ Lukijat saivatkin *SETA*sta merkittäviä määriä monipuolista ja rauhoittavaa tietoa AIDSista ja sen hoitamisesta.

SETA-lehden rinnalla Seta julkaisi *Setanen*-nimistä jäsentiedotelehtistä, joka ilmestyi AIDS-kriisin aikaan muutamia kertoja vuodessa. Myös niissä jaettiin *SETA*-lehden tavoin ajantasaista tietoa AIDSista sekä mainostettiin siihen liittyvää toimintaa.⁴² Kesällä 1983 Seta julkaisi jäsentiedotteen otsikolla *AIDS-tilanne Suomessa 19.7.1983* sekä *Mitä on AIDS?* -esitteen. Niissä kerrotaan AIDSista sairautena ja Suomen AIDS-tilanteesta sekä siitä, mikä taudille altistaa, millaisia oireita sairauteen liittyy ja miten siltä voi suojautua. Teksteissä myös kehoitetaan olemaan solidaarinen välittämällä informaatiota AIDSista myös tuttaville sekä raportoimalla mahdollisesta syrjinnästä Setalle.⁴³ Ei ole tarkkaa tietoa siitä, haluttiinko raportoinneista pitää vain kirjaa, vai oliko syrjintään puuttumiseen aidosti myös resursseja. Nähdäkseni Setalle oli kuitenkin tärkeää, että syrjinnälle oli todisteita, sillä ne toimivat tehokkaasti viestinnän ja vaikuttamistyön tukena.

Setasen vuoden 1985 ensimmäisissä numeroissa mainostetaan Setan terveysryhmää ja sen laatimaa Turvallinen seksi -opasta sekä kehoitetaan lukijoita seuraamaan valppaina julkisessa keskustelussa mahdollisesti esiintyvää homovastaisuutta, ilmoittamaan siitä Setan toimistoon sekä kirjoittamaan epäasiallisiin teksteihin vastineita.⁴⁴ Vuoden viidennen *Setasen* liitteenä on mukana myös 15-sivuinen AIDS-tiedote, ja siinä mainostetaan myös AIDS-tukitilejä, joille lahjoitettuja varoja käytettäisiin hankintoihin AIDS-potilaiden hyväksi.⁴⁵ Tutkimusmateriaaleista ei nouse esiin tarkempaa tietoa siitä, kuinka paljon Seta onnistui keräämään varoja AIDS-työhön jäsenistöltään. Rahan kerääminen kuitenkin

⁴⁰ *SETA* 1/1984, “AIDS – mitä nyt?” (Jussi Nissinen).

⁴¹ *SETA* 1/1985, “AIDS-tilanne: Tieto ja vastuullisuus ennaltaehkäisyä” (Jussi Nissinen).

⁴² Tällaista toimintaa olivat esimerkiksi koulutus- ja keskustelutilaisuudet, joita järjestettiin esimerkiksi Triangle-diskossa erikoislääkäri Sirkka-Liisa Vallen johdolla toukokuussa 1983 (kts. *Setanen – Seksuaalinen tasavertaisuus SETA ry:n jäsentiedote n:o 2 1983*. Kansio DC1, 369 *SETA*, TA.) sekä tukipuhelinpäivystäjien koulutus kesäkuussa 1986, jossa käytiin läpi esimerkiksi AIDS-tutkimuksen tilannetta (kts. *Setanen* toukokuu 1984. Kansio DC1, 369 *SETA*, TA.)

⁴³ *AIDS-tilanne Suomessa 19.7.1983*. Kansio DC1, 3669 *SETA*, TA.; *MITÄ ON AIDS?* -esite. Kansio CC1, 369 *SETA*, TA.

⁴⁴ *Setanen* 1/1985, tammikuu. Kansio DC1, 369 *SETA*, TA.; *Setanen* 2/1985, maaliskuu. Kansio DC1, 369 *SETA*, TA.

⁴⁵ *Setanen* 5/1985, syyskuu. Kansio DC1, 369 *SETA*, TA.; AIDS-tiedote syys 85. Kansio DC1, 369 *SETA*, TA.

kertoo esimerkiksi Setan hankalasta rahatilanteesta sekä siitä, että AIDS-kriisiin haluttiin vaikuttaa myös konkreettisilla toimilla.

Irlantilainen media- ja queer-historian tutkija Páraic Kerrigan julkaisi vuonna 2017 artikkelin, jossa hän käsitteli Irlannin AIDS-kriisiä ja etenkin *SETA*-lehden irlantilaisen sisarlehdessä *OUTin* roolia kriisissä. Hän peräänkuuluttaa artikkelissa, että vaihtoehtoiset mediat haastavat vakiintunutta poliittista ja yhteiskunnallista järjestystä, sillä ne peräänkuuluttavat jonkintasoista muutosta perinteisiin arvoihin tai ainakin niiden kriittistä tarkastelua. Tästä syystä *OUTin* kaltainen lehti oli merkittävä toimija irlantilaisen queer-yhteisön itsetietoisuuden kasvaessa. AIDS-kriisin aikana se kompensoi niitä puutteita, joita kriisiin liittyvässä toiminnassa oli Irlannissa. Valtion kesti kymmenen vuotta alkaa tehdä johdonmukaista AIDS-viestintää, kun taas Suomessa terveysviranomaisen työ aloitettiin huomattavasti aikaisemmin. *OUT* kritisoikin maan valtamediassa käytyä sensaatiohakuista julkista keskustelua sekä kumosi virheellisiä väittämiä AIDSista ja homoseksuaalisuudesta. Kerrigan argumentoi, että *OUT*-lehden rooli yhteiskunnallisena vaikuttajana ja terveystiedon välittäjänä oli elintärkeä queer-yhteisön sisäisen hysterian ja toisaalta lamaan-tumisen hillitsemisessä.⁴⁶ Irlannin ja Suomen välisiä eroja selittänee muun muassa julkisiin sosiaali- ja terveyspalveluihin liittyvät ideologiat sekä uskonto. Suomessa vallinnut pohjoismainen hyvinvointivaltiomalli erosi suuresti Irlannin anglosaksisesta liberaalista mallista. Lisäksi Irlanti laajalti katolisena valtiona saattoi suhtautua homoseksuaalisuuteen kielteisemmin kuin evankelisluterilainen Suomi, ja mahdollisesti siksi myös AIDS-työ pystyttiin aloittamaan Suomessa nopeammin.

Irlantiin verrattuna Suomen tilanne oli melko samanlainen: AIDSiin liittyvä lehdistökirjoittelu oli monin tavoin virheellistä ja sensaatiohakuista, ja terveysviranomaiset aloittivat Suomessakin laajapohjaisen AIDS-työn vasta pari vuotta kriisin alkamisen jälkeen. Vuosina 1983–1985 Suomessa vallitsikin nähdäkseni eräänlainen asiallisen viestinnän tyhjiö, jonka Setan jäsenviestintä täytti parhaansa mukaan. AIDS-kriisin alkuvuosina *SETA*-lehti jakoi siis sellaista tietoa, jota ei muualta saanut samanlaisessa kiihkottomassa ja asiaperustaisessa muodossa. Lisäksi lehdessä kritisoitiin vallinnutta tapaa uutisoida sairaudesta ja etenkin tapaa yhdistää AIDS homoseksuaalisuuteen. Maiden tilanteiden samankaltaisuuteen ja eritoten Setan rooliin perehdyttyäni koen, että Kerriganin lopputulemaa voi soveltaa hyvin myös Suomen kontekstiin. Setan viestinnällä oli samankaltainen rooli kuin *OUT*-lehdellä siinä mielessä, että se haastoi vallitsevaa narratiivia AIDSista sekä pyrki

⁴⁶ Kerrigan 2017, 244–245, 255.

asiallisen tiedon jakamiseen, päätavoitteenaan kansallisen ja queer-yhteisön sisäisen paniikin hillitseminen. Ilman Setan tekemää viestintää yhdistyksen toimisto ja työryhmät olisivat saattaneet ruuhkautua entisestään huolestuneiden ihmisten yhteydenotoista, sillä suurin osa olemassa olleesta informaatiosta olisi tullut valtamediasta.

3 Seta yhteiskunnallisena toimijana

Sen lisäksi, että Seta toimi aktiivisesti jäsentensä tukiverkkona, sen toiminnan toisena pääfokuksena oli yhteiskunnallinen vaikuttaminen ja etenkin queer-yhteisön oikeuksien ajaminen. Yhdistystä perustettaessa sen yhteiskunnalliseksi ja poliittiseksi tavoitteiksi määriteltiin yhteiskunnallisten normien haastaminen ja queer-yhteisöön liittyvän asenneilmapiirin parantaminen. Tämä haluttiin saavuttaa monitasoisen viestinnän ja mielipidevaikuttamisen kautta. Vaikuttamistyötä tehtiin ennen kaikkea epäoikeudenmukaisen lainsäädännön muuttamiseksi, joten työn ensisijaisina kohteina olivat lainsäätäjät ja asiantuntijat.⁴⁷ Alkuvuosinaan Seta onnistuikin rakentamaan asemaansa tulevana Suomen suurimpana queer-yhteisön äänenkannattajajärjestönä. AIDS-kriisin alkaessa Seta keskitti toimintansa sosiaalipalvelutoiminnan lisäksi AIDSin yhteiskunnallisten lieveilmiöiden kitkemiseen.

Susan Stryker kirjoittaa teoksessaan *Transgender History*, että AIDS-epidemiaan vastaaaminen vaati uudenlaista liittolaispolitiikkaa, jota tehtiin riippumatta rodusta, luokasta, kansalaisuudesta ja seksuaalisesta suuntautumisesta. Myös *SETA*-lehden vuoden 1985 New Yorkin -reportaasissa peräänkuulutetaan, että suurin kiitos yhdysvaltalaisesta AIDS-työstä kuuluu queer-yhteisölle itselleen, sillä paljon toivottuja nopeita poliittisia toimia oli usein turha odottaa.⁴⁸ Yhteistyön rooli korostuu myös Suomen AIDS-työtä tutkittaessa: liittolaisia oli löydettävä, ja niitä etsittiin niin queer-yhteisön sisältä kuin sen ulkopuoleltakin. Setan sosiaalisihteeri Outi Hirviniemi summaakin *SETA*-lehdelle antamassaan haastattelussa, että hänen mukaansa Seta onnistui vastaamaan hyvin niihin haasteisiin, joita se kohtasi AIDS-kriisin kahtena ensimmäisenä vuotena.⁴⁹ Erilaiset yhteiskunnallisen yhteistyön ja vaikuttamisen teemat olivat siis vahvasti läsnä Setan arjessa, ja esitelen niitä seuraavissa alaluvuissa.

⁴⁷ Pirttijärvi 2011, 51.

⁴⁸ Stryker, 2008, 133–134.; *SETA*, 4/1985, ”New York ja AIDS-kulttuuri”.

⁴⁹ *SETA* 4/1985, ”Hysteria ja pelottelu eivät auta AIDSissa” (Kersti Juva); Taavetti, 2018. 101–102.

3.1 Setan edunvalvontatyö

AIDS-kriisi lisäsi jonkin verran seksuaali- ja sukupuolivähemmistöihin kohdistunutta suoraa syrjintää. Setan tietoon tuli jo pari viikkoa ensimmäisen AIDS-tapauksen diagnoosinnan jälkeen kolme erillistä syrjintätapausta, joissa homoseksuaali henkilö oli joutunut vuokra-asunnon irtisanomisuhan alle AIDSin varjolla tehtyjen ennako-oletusten vuoksi.⁵⁰ Lisäksi tunnetaan useita tapauksia, joissa työpaikan irtisanomisperusteena on käytetty nimenomaan HIV-positiivisuutta tai homoseksuaalisuutta. Yhdistys olikin yhteydessä esimerkiksi eri työnantajajärjestöihin ja ammattiliittoihin syrjinnän ehkäisemiseksi.⁵¹ Työ- ja asuntomarkkinoiden lisäksi homo- ja biseksuaalit joutuivat kokemaan syrjintää myös terveydenhuollon piirissä. Esimerkiksi hammashoidossa HIV-positiivisilta yritettiin evätä hoitoja sillä perusteella, että he ”varmaan kuolevat pian” eivätkä siten ”tarvitse kunnan hoitoa”.⁵² Hoitojen epäämiseen saattoi homo- ja AIDS-vastaisuuden ohella vaikuttaa esimerkiksi hoitohenkilökunnan kokema pelko AIDS-tartunnasta. Edellä kuvatun kaltaisista tapauksista huomataan, että monitasoiselle edunvalvontatyölle oli jo AIDS-kriisin alusta asti kysyntää ja tarvetta.

Kaikessa AIDS-kriisin vaikuttamistyössä tasapainoteltiin terveysturvallisuuden ja ihmisoikeuksien välillä. Jussi Nissisen mukaan monet viranomaiset ja lääkärit näkivät AIDS-kriisin ennen kaikkea teknisenä kysymyksenä. Tarvittiinkin suuret määrät väsymätöntä sosiaaliin ja eettisiin syihin vetoamista, ennen kuin Suomen virallisen AIDS-työn linjat rakentuivat sensitiivisiksi ja ihmisoikeuksia kunnioittaviksi. Tämäkään ei ollut itsestäänselvyys, sillä niin sanotun kovan ja pehmeän linjan edustajia oli usein melkein saman verran ja käydyt väittelyt olivat usein tiukkoja.⁵³ Molempien linjojen edustajien tavoitteet olivat pitkälti samat, sillä kaikki halusivat AIDS-epidemian olevan ohi mahdollisimman pian. Keinot tavoitteen saavuttamiseksi kuitenkin erosivat. Pehmeän linjan edustajat korostivat AIDS-kriisin sosiaalisia, eettisiä ja yhteiskunnallisia pulmia, kun taas kovan linjan edustajat keskittyivät ennemmin itse tautiin ja sen tukahduttamiseen. Pehmeän linjan edustajien voidaan katsoa käsittäneen AIDSin kokonaisvaltaisemmin ja pidemmällä tähtäimellä, kun taas kovan linjan edustajat näkivät AIDSin ennen kaikkea sairautena, jonka leviäminen tuli estää.

⁵⁰ Hallituksen kokous – pöytäkirja 4.7.1983. Hallitus 1983, hallituksen jäsenet 1982–1983 – hallituksen kokoonpanoja ja pöytäkirjoja 1975–1984. Kansio CC1, 369 SETA, TA.

⁵¹ Hallituksen kokous – pöytäkirja 17.9.1983. Hallitus 1983, hallituksen jäsenet 1982–1983 - hallituksen kokoonpanoja ja pöytäkirjoja 1975–1984. Kansio CC1, 369 SETA, TA.

⁵² Huotari & Lehtonen 1996, 20–21.

⁵³ Jussi Nissisen haastattelu, 11.3.2021.

Suomen AIDS-työn keskeisimmät toimijat terveystyöviranomaisten ulkopuolella olivat alussa Seta, Sirkka-Liisa Vallen tutkimusryhmä sekä Auroran sairaala henkilökuntineen. Näiden kolmen yhteistyötä kuitenkin vaikeuttivat erityisesti Setan ja Vallen väliset näkemuserot AIDS-kriisin ratkaisemiseksi: Pehmeää linjaa edustanut Seta halusi korostaa itse taudin ohella AIDSin sosiaalisia ja homoseksuaalien elämään suoraan vaikuttavia ilmiöitä, kun taas kovempaa linjaa edustanut Valle tuntui Setan mielestä keskittyvän ainoastaan taudin hillitsemiseen niinkään huomioimatta AIDSin yhteiskunnallisia ulottuvuuksia. Lääkintöhallitus ja muut valtiolliset elimet olivat puolestaan hitaampia ottamaan AIDS-tilannetta vakavissaan. AIDSia ei pidetty aluksi merkittävänä kansanterveydellisenä ongelmana, sillä se kohdistui vain ”määrättyihin henkilöryhmiin”. Tämän aiheuttamat turhautumisen tunteet yhdistivät Setaa ja Vallea muista erimielisyyksistä huolimatta.⁵⁴ Setan yhteiskunnallinen rooli korostuikin ennen kaikkea AIDS-kriisin alkuvuosina, sillä useat viranomaistahot tuntuivat ottavan sairauden vakavissaan vasta sitten, kun taudin ymmärrettiin tarttuvan myös muuhun väestöön kuin seksuaalivähemmistöihin. Tämä hidasti merkittävästi tutkimusten ja palveluiden järjestämistä.⁵⁵

Suomen AIDS-toimijoiden, kuten terveystyöviranomaisten, lääkäreiden ja Setan, kesken käydyistä debatteista on erotettavissa kaksi suurinta erimielisyyden aihetta. Ensimmäinen suuri AIDSista käyty keskustelu koski sitä, tulisiko sairaus julistaa tavallisen, ilmoitettavan tartuntataudin sijaan yleisvaaralliseksi taudiksi. Yleisvaarallisen taudin nimissä terveystyöviranomaiset olisivat voineet esimerkiksi pakottaa taudin niin kutsuttuihin riskiryhmiin kuuluvat testeihin tai hoitoihin. Myös sitä ehdotettiin, että kaikki suomalaiset olisi pakkotestattava HI-viruksen varalta.⁵⁶ Toinen keskustelu käynnistyi samaisten toimijoiden välillä viimeistään vasta-ainetestaamisen helpottuessa vuonna 1985, jolloin keskusteltiin siitä, pitäisikö anonyymit HIV-testit sallia. Vasta-argumenttina anonyymeille testeille oli muun muassa se, ettei positiivisen testituloksen saaneisiin välttämättä pystyttäisi ottamaan yhteyttä. Toisaalta pehmeän linjan edustajat pitivät tärkeänä sitä, että kaikki halukkaat uskaltaisivat mennä testiin ilman henkilöllisyytensä paljastumista.⁵⁷ Nämä keskustelut käytiin pitkälti suljettujen ovien takana, eikä niinkään voida puhua täysin julkisista debatteista. Keskusteluissa määriteltiin pitkälti Suomen AIDS-politiikan linjat sekä päätettiin, miten AIDS-epidemiaa vastaan haluttiin työskennellä.

⁵⁴ Nikkanen & Järvi 2014, 77, 79–80.

⁵⁵ Hentilä & Nissinen 1996, 19–20.

⁵⁶ Stålström 1996, 33.

⁵⁷ Nikkanen 2016, 18.

Seta vastusti alusta asti kaikenlaisia pakkotoimia ja kannatti anonyymien testien sallimista. Sillä oli myös valttikortti AIDSiin liittyvässä viranomaisyhteistyössä: sillä oli vaikiintuneet suhteet Yhdysvaltojen suuriin kaupunkeihin ja niiden queer-yhteisöihin. Niiden kautta Seta oli seurannut AIDS-tilanteet kehittymistä Atlantin toisella puolella jo tovin ennen taudin saapumista Suomeen. Se olikin saanut paljon AIDSiin ja sen hoitamiseen liittyvää tietoa yhdysvaltalaisilta queer-järjestöiltä ja -aktivisteilta ”virallisten” väylien sijaan. Kun Seta keskittyi argumentaatioissaan näihin tosiasioihin ja ihmisoikeuksien korostamiseen, sillä oli melko hyvä asema AIDS-debateissa.⁵⁸ Pehmeän linjan ajaminen tuottikin lopulta tulosta: AIDSia ei koskaan julistettu Suomessa yleisvaaralliseksi taudiksi⁵⁹, ja anonyymit testitkin mahdollistuivat lopulta Kansanterveyslaitoksen avulla. Kansanterveyslaitos myös tarjosi Setan kauan peräänkuuluttamaa psykososiaalista tukea. Jussi Nissinen tituleeraakin haastattelussaan anonyymien testien aloittamista AIDS-työn yhdeksi läpimurroksi.⁶⁰

Lääkintöhallitus lupasi vuonna 1984 ohjeistaa sosiaali- ja terveysalan toimijoita AIDS-tutkimusten aloittamisesta. Se asetti samana vuonna AIDSiin keskittyneen asiantuntijaryhmän, jollaisen perustamista Seta oli vaatinut jo kesästä 1983 lähtien. Yhdistys joutui kuitenkin pettymään, kun lääkintöhallituksen perustama työryhmä koostui ainoastaan lääketieteen ammattilaisista. Seta olisi halunnut, että ryhmässä olisi ollut myös queer-yhteisön sekä etiikan ja yhteiskuntatieteiden asiantuntijoita. Asiantuntijaryhmän työn ongelmaksi koituikin se, että vaikka se kaavaili toteutettavaksi sekä ”riskiryhmiin” keskittyvää AIDS-tutkimusta että tautiin liittyvää laajamittaista tiedotustoimintaa, tiedotustoiminnalle ei esitetty vuoden 1984 raportissa minkäänlaista talousarviota. Jatkuneen vaikutustyön ansiosta lääkintöhallitus perusti kuitenkin alkuvuodesta 1985 edellisen työryhmän tilalle uuden AIDS-seurantaryhmän, jonka asiantuntemus oli huomattavan laaja-alaisempaa. Siinä Setaa edusti Jussi Nissinen.⁶¹ Nissinen kutsuikin tätä Setan AIDS-työn toiseksi merkittäväksi läpimurroksi⁶². Kauden 1983–1984 toimintakertomuksessaan Setan hallitus kuitenkin reflektoi, että yhdistyksen toiminta olisi voinut olla viranomaisyhteistyössä alusta alkaen ”systemaattisempaa, suunnitelmallisempaa ja jäməkämpää”⁶³. Tässäkin on

⁵⁸ Jussi Nissisen haastattelu, 11.3.2021.

⁵⁹ Päätös asiasta tehtiin vuonna 1996.

⁶⁰ Jussi Nissisen haastattelu, 11.3.2021.

⁶¹ Hentilä & Nissinen 1996, 20–21.; Toimintakertomus 1.9.-1983-31.12.1984. Kansio DA1, 369 SETA, TA.

⁶² Jussi Nissisen haastattelu, 11.3.2021.

⁶³ Toimintakertomus 1.9.1983-31.12.1984. Kansio DA1, 369 SETA, TA.

nähdäkseni kyse vertaistuen ja vaikuttamisen tasapainottamisesta: resurssit eivät yksinkertaisesti riittäneet kaikkeen.

Taudeissa, joihin ei ole vielä löydetty parannuskeinoa, on keskeistä panostaa ennaltaehkäisyyn. Susan Sontagin mukaan yhdysvaltalaiset terveysturvalliset kuitenkin suhtautuivat melko penseästi turvallista seksiä korostavaan viestintään. Esimerkiksi eräissä koulujen terveystiedon oppikirjoissa korostettiin, että AIDSin ehkäisemiseksi seksin harrastamisesta tulisi pidättäytyä täysin. Tämä johtui Sontagin mukaan siitä, että turvallisen seksin harrastamiseen neuvominen ja esimerkiksi kondomien käytön suosittelu nähtiin ”luvattoman seksin” hyväksymistä ja tukemista.⁶⁴ Jussi Nissisen mukaan häneen ja muihin Setan edustajiin suhtauduttiin aluksi esimerkiksi lääkintöhallituksessa jokseenkin mitätöiden, aivan kuin sen edustajat olisivat ”pitäneet itseään setalaisten yläpuolella”, vaikka alkukankeuden jälkeen sekin väheni.⁶⁵ Tutkimusaineistosta ei nouse niinkään esiin tarkempaa tietoa siitä, minkälaisia asenteita homoseksuaalisuutta kohtaan esimerkiksi juuri lääkintöhallituksessa työskentelevillä oli AIDS-kriisin alkuaikoina. On kuitenkin kuvaavaa, että se ei vuonna 1984 budjetoanut rahaa ennaltaehkäisevään tiedotukseen, vaikka viestintää oli tarkoitus tehdä. Periaatteessa tiedotustoimintaa pidettiin siis suotavana, mutta käytännössä siihen ei haluttu ryhtyä. Pyrkimys normalisoida homoseksuaalisuutta ja vapaampaa seksin harrastamista viestinnän avulla saattoikin olla vieras ja jopa luotaantyöntävä myös osalle suomalaisista terveysturvallisuudesta. Voi olla, että juuri siitä syystä viestintään ei haluttu panostaa.

3.2 Setan ulkoinen viestintä

Jo ennen ensimmäisen suomalaisen AIDS-tapauksen löytämistä ja varsinkin heti sen jälkeen Suomessa alettiin käydä sensaatiohakuista julkista keskustelua. *Helsingin Sanomat* uutisoi kesäkuun alussa 1983 AIDSista otsikolla *Homotautiin varaudutaan myös Suomessa*. Lyhyessä uutisessa kerrotaan AIDSista, sen taudinkuvasta ja sen yhteydestä homoseksuaalisuuteen.⁶⁶ Tieto ensimmäisen AIDS-diagnoosin antamisesta saavutti ensimmäisenä *Iltalehden*, ja erikoislääkäri Valle pitikin tiimeineen yksityisen tiedotustilaisuuden lehden toimittajalle, joka lupasi tehdä tapauksesta asiallisen jutun. Näin hän myös toimi. Tieto diagnoosista kuitenkin vuodettiin – joskin tahattomasti erikoislääkäri Vallen

⁶⁴ Sontag 2010, 161–162.

⁶⁵ Jussi Nissisen haastattelu, 11.3.2021.

⁶⁶ *Helsingin Sanomat*, 2.6.1983, ”Homotautiin varaudutaan myös Suomessa”.

toimesta – samana iltana *Helsingin Sanomille* ja *Ilta-Sanomille*, jotka uutisoivat ensimmäisestä AIDS-tapauksesta heti seuraavana päivänä sensaatiohakuisemmin.⁶⁷ *Helsingin Sanomat* uutisoi asiasta otsikolla *Hengenvaarallinen AIDS-virus tuli Suomeen*, ja jutun alaotsikossa kerrotaan, että sairastunut oli helsinkiläinen homoseksuaali. Uutisessa kuvaillaan sairastuneen oireita sekä mainitaan, että tällä oli ollut useita seksisuhteita. Siinä myös kerrotaan AIDSista yleisesti sekä maailman AIDS-tilanteesta melko rajuihin sanavaihtoihin. Esimerkiksi oireista kerrotaan, että ”taudin alkuvaiheessa potilaat laihtuvat ja kuumeilevät ilman syytä”. Jutussa mainitaan lisäksi, että myös heteroseksuaalit ja naiset voivat saada HIV-tartunnan.⁶⁸ Jutussa kuvaillut oireet voisivat kuitenkin päteä myös mihin tahansa muuhun tautiin, ja heteroseksuaalien mainitsemisesta huolimatta jutussa yhdistetään sairaus homouteen hyvin vahvasti.

Osa mainittujen lehtien uutisista ja artikkeleista on asiallisia, mutta joukkoon mahtuu suuri määrä kirjoituksia, jotka stigmatisoivat AIDSia ja homoseksuaalisuutta. Iltapäivälehdet kertoivat, että ”homoseksuaalien seuraelämä on vaikeutunut huomattavasti, ja taudista kärsiviä kartetaan tartunnan pelossa kuin ruttoa” ja että taudin epäillään tarttuvan muun muassa suutelemisen tai ruokailuvälineiden kautta.⁶⁹ Lisäksi lehdissä kirjoitettiin, että tavallisella AIDS-potilaalla olisi jopa useampi tuhat seksikumppania ja että AIDS leviäisi ”epätavallisen sukupuolisen käyttäytymisen” kautta.⁷⁰ Uutisointi oli usein leimavaa ja pelottelevaa, eikä tekstien tavoitteena siten voida pitää tietouden lisäämistä ja taudin leviämisen ehkäisemistä. Sensaatiohakuisen julkisen keskustelun keskellä asiallisia ja paikkansa pitäviä artikkeleita ei välttämättä koettu houkutteleviksi, ja ne saattoivat hukua helpommin uutismassaan. Lisäksi asiapitoisen tiedon löytäminen AIDSista ilman suhteita esimerkiksi Setaan tai tutkijoihin oli hankalaa myös toimittajille.

Kari Huotari erottelee vuonna 1993 julkaistussa tutkimuksessaan julkisesta keskustelusta kolme ajanjaksoa, jotka ovat osaltaan määrittäneet AIDSista käytyä keskustelua: AIDSin esittäminen ”homotautina” (1982–1983), lääketieteen hegemonian aika (vuosi 1987) sekä AIDS-kysymyksen uudelleenmuotoutumisen vuodet (1991–1992). Näiden vuosien välillä keskustelussa ei tapahtunut merkittäviä muutoksia. AIDSin esittäminen homotautina näkyi esimerkiksi niin, että AIDSia kutsuttiin niin otsikoissa kuin leipäteksteissä homotaudiksi, homovirukseksi, homorutoksi tai homoseksuaalien taudiksi. Tämä

⁶⁷ Nikkanen & Järvi 2014, 30–31.

⁶⁸ *Helsingin Sanomat*, 28.6.1983, ”Hengenvaarallinen AIDS-virus tuli Suomeen”.

⁶⁹ Huotari 1993, 88.

⁷⁰ Nikkanen & Järvi 2014, 35.

korosti mielikuvaa siitä, että homoyhteisö olisi yksin syyllinen AIDSin leviämiseen. Vaikka tällaisesta AIDSin esittämisestä ”homotautina” luovuttiin melko nopeasti, AIDSin ja homoseksuaalisuuden yhdistämisestä suomalaisessa julkisessa keskustelussa ei luovuttu vuosikymmenen, vaikka aiheen käsittely yleisesti väheni. Tämä siitäkin huolimatta, että taudin tiedettiin leviävän myös muuhun väestöön. Huotari arvioikin tutkimuksessaan, että homoseksuaalisuuteen rinnastava uutisointi saattaa pahimmassa tapauksessa tuudittaa virukselle altistuvat heteroseksuaalit virheelliseen uskomukseen siitä, että he olisivat taudille immuuneja. Hän korostaakin, että AIDS-kriisin aikaan voimassa ollut kehotuskielto kielsi ainoastaan asiallisen tiedon jakamisen homoseksuaalisuudesta – se ei siis estänyt virheellisen ja stigmatisoivan informaation levittämistä.⁷¹ Tässä näkyikin kyseisen lainkohdan homokielteisyys eikä niinkään se, että homoseksuaalisuudesta ei olisi saanut puhua lainkaan.

Huotari toteaa, että Seta asettui yhdessä sisarjärjestöjensä, kuten Psyke ry:n, kanssa voimakkaimmin paniikkia lietsovaa uutisointia vastaan esimerkiksi mielipidekirjoitusten ja vastineiden avulla. Kirjoitukset olivat miltei poikkeuksetta reaktiivisia, ja niillä pyrittiin oikaisemaan paikkansapitämättömiä julkaisuja ja siten lisäämään tietoisuutta HI-viruksesta sekä homoseksuaalisuudesta. Aktivistina ja tutkijana Olli Stålströmin mukaan Seta onnistuikin melko hyvin saamaan näkyvyyttä mediassa sekä hillitsemään laajempaa kansallista paniikkia informatiivisilla ja rauhallisilla ulostuloillaan. Ainakin osa kansalaisista ja viranomaisista otti siis yhdistyksen sanoman tosissaan. Samalla se sai myös kiinnitettyä huomiota esimerkiksi kehotuskieltopykälän ongelmallisuuksiin. Seta kuitenkin arvioi viestintäänsä kauden 1983–1984 toimintakertomuksessaan, että vastineiden ohella yhdistys olisi voinut käyttää enemmän aikaa myös omien ennaltaehkäisevien juttujen julkaisemiseen.⁷² Tämä olisi luultavasti korostanut Setan roolia keskustelunavaajana ja itsenäisenä toimijana eikä ainoastaan reaktiivisena yhdistyksenä.

Nostan esimerkeiksi Setan ulkoisesta viestinnästä ja vaikuttamisesta yhden kannanoton ja vastineen, joista molemmat julkaistiin heinäkuussa 1983. Ne edustavat Setan tyypillistä tapaa osallistua julkiseen keskusteluun ja toimivat siten hyvinä esimerkkeinä. Heinäkuun alussa 1983 Setan hallitus julkaisi kannanoton, jossa yhdistys ilmaisi tyytymättömyytensä tapaan, jolla ”massamedia” oli käsitellyt AIDSia ja homoseksuaalisuutta. Seta korostaa, että harhaanjohtavan informaation jakaminen kyseisistä aiheista sekä AIDS-ilmiön

⁷¹ Huotari 1993, 84–85, 87, 103, 105.

⁷² Huotari 1993, 98–99; Stålström 1996, 36–37; Toimintakertomus 1.9.1983–31.12.1984. Kansio DA1, 369 SETA, TA.

paisuttelu mediassa ovat synnyttäneet kohtuutonta paniikkia ja edistäneet homoseksuaaleihin kohdistettua syrjintää. Kannanotossa kerrotaan AIDSin luonteesta ja AIDS-tutkimuksesta, määritellään riskikäyttäytymistä sekä painotetaan, että ”tutkijoiden mukaan vain yksi sadasta homoseksuaaleista miehistä kuuluu niin kutsuttuihin seksin suurkuluttajiin”⁷³. Tekstissä vedotaankin lukijoihin ja mediaan sensaatiohakuiseen julkisen keskustelun lopettamiseksi, jotta myönteinen kehitys homoseksuaalisuutta koskevissa asenteissa ei ottaisi takapakkia. Kannanotto julkaistiin myös ruotsiksi.⁷⁴

Joitakin päiviä kannanoton julkaisemisen jälkeen Seta kirjoitti vastineen *Ilta-Sanomille* otsikolla *AIDS ja tosiasiat*. Vastineessa yhdistys korjaa viisi *Ilta-Sanomien* AIDSia koskeneen artikkelin asiavirhettä tai epäasiallisuutta. Alkuperäisessä *Ilta-Sanomien* artikkelissa oli muun muassa oletettu homoseksuaalien kuuluvan AIDSin riskiryhmään ja Setan diskoissa myytävän huomattavia määriä seksiä. Seta määrittelee tekstissä riskikäyttäytymistä ja Setan diskojen tarkoitusta ”sosiaalisina tapaamispaikkoina” sekä korostaa, että sensaatiohakuinen julkinen keskustelu vaikeuttaa seksuaali- ja sukupuolivähemmistöihin kuuluvien elämää ja antaa heidän yksityiselämästään leimaavan ja yksipuolisen kuvan.⁷⁵ Tällaisia tekstejä kirjoitettiin jonkin verran, ja toisinaan niitä myös julkaistiin niissä lehdissä, joihin vastineita ja kannanottoja lähetettiin. Tämä lisäsi yhdistyksen näkyvyyttä ja vaikutusmahdollisuuksia.

Etenkin AIDS-kriisin alkaessa useat tiedotusvälineet olivat aktiivisesti yhteydessä Setaan, ja vastineiden lisäksi eri medioille pyrittiinkin antamaan suoraan homoseksuaalisuutta ja AIDSia koskevaa tietoa. Jotkin yhteydenotot olivat asiattomampia kuin toiset: esimerkiksi eräs toimittaja uhkasi Olli Stålströmin mukaan Setaa ”vakavilla seurauksilla”, ellei se antaisi sairastuneiden henkilötietoja lehdelle. On selvää, ettei tämänkaltainen toiminta olisi enää nykyisten yksityisyydensuojan vaatimusten puitteissa mahdollista. Sensaatiohakuisen uutisoinnin voimistuessa lehtikuvaajat myös kiersivät Auroran sairaalan aluetta, jotta saisivat selville AIDS-potilaiden henkilöllisyyksiä. Seta ei kuitenkaan suostunut toimittajien vaatimukseen, eivätkä henkilöllisyydet koskaan vuotaneet julkisuuteen. Stålströmin mukaan Seta keräsi jopa rahaa sitä varten, että sairastuneet voitaisiin kuljettaa

⁷³ ”Av alla homosexuella män hör enligt forskarna endast en av hundra till de s.k. storkonsumenterna av sex.” Kirjoittajan käännös.

⁷⁴ Resolution – godkänt av Sexuellt likaberättigande SETA rf:s styrelse 4.7.1983. Hallitus 1983, hallituksen jäsenet 1982–1983 - hallituksen kokoonpanoja ja pöytäkirjoja 1975–1984. Kansio CC1, 369 SETA, TA.

⁷⁵ SETAn vastine *Ilta-Sanomille* 9.7.1983. AIDS ja tosiasiat. Hallitus 1983, hallituksen jäsenet 1982–1983 - hallituksen kokoonpanoja ja pöytäkirjoja 1975–1984. Kansio CC1, 369 SETA, TA.

Lappiin, missä he saisivat olla rauhassa lehdistön urkinnalta.⁷⁶ Yhteistyö lehdistön kanssa oli kuitenkin myös tärkeää, sillä median on todettu olleen AIDS-kriisin aikana sairautta koskevan informaation sekä siihen kohdistuvien asenteiden merkittävin lähde esimerkiksi oppaiden, koulun tai terveysalan ammattilaisten julkaisujen sijaan.⁷⁷ Seta pyrkiikin työllään estämään tai ainakin minimoimaan stereotyyppien ja kielteisten asenteiden leviämistä. Yhdistys ei kuitenkaan Huotarin mukaan niinkään puuttunut sensaatiomaiseen ja virheelliseen julkiseen keskusteluun ensimmäisen vuoden jälkeen⁷⁸. Syitä tälle voivat olla esimerkiksi puutteet taloudellisissa ja inhimillisissä resursseissa, sillä ne ovat oletettavasti vaikuttaneet Setan mahdollisuuksiin puuttua jokaiseen epäasialliseen ulostuloon.

Dennis Altman argumentoi artikkelissaan *Legitimation through Disaster: AIDS and the Gay Movement* (1988), että queer-yhteisön sekä sen etua ajavien järjestöjen saama suuri näkyvyys AIDS-kriisin aikana saattoi tehdä jossain määrin hallaa queer-yhteisölle. Hän toteaa, että Yhdysvalloissa AIDSin suurimmassa vaikutuspiirissä olleista ryhmistä ainoastaan queer-yhteisö onnistui muodostamaan konkreettisia poliittisia vaatimuksia. Muilla ryhmillä, kuten huumeidenkäyttäjillä, ei ollut samanlaista mahdollisuutta järjestäytyä poliittiseksi liikkeeksi. Liikkeen muodostaminen oli kuitenkin edellytys laajapohjaiselle AIDS-työlle. Se myös pakotti queer-aktivisteja ryhtymään eräänlaisiksi AIDSin asiantuntijoiksi, jotka käyttivät aikansa suureen määrään byrokraattiseen AIDS-vaikuttamiseen. Altmanin mukaan queer-aktivistien näkyvä AIDS-työ saattoikin vahvistaa muun väestön virheellistä käsitystä AIDSin ja homoseksuaalisuuden välisestä kausaalista yhteydestä. Tämä puolestaan saattoi pakottaa queer-järjestöt käyttämään entistä suuremman osan energiastaan AIDS-työhön. Lisäksi hän argumentoi, että laaja AIDS-työ teki queer-yhteisöistä riippuvaisempia valtiosta ja sen tuesta.⁷⁹

Setan tapauksessa järjestön näkyvä yhteiskunnallinen työ edunvalvonnan ja viestinnän piirissä on Altmanin teoriaa mukaillen saattanut vahvistaa suomalaisten mielikuvaa AIDSin ja homouden yhteydestä. Setalle myös kävi kuten Altman spekuloi: Yhdistys pitkälti lamaantui valtavan AIDS-työn taakan alla, ja se oli monin tavoin riippuvainen valtion ja yksityisen sektorin yhteistyökumppaneistaan. Altmanin teoriaa voidaan toisaalta myös kritisoida ja kysyä, oliko queer-yhteisöllä todellisuudessa aikaa ja tilaa pohtia, miten AIDS-työ vaikuttaisi esimerkiksi juuri Setan julkisuuskuvaan tai sen aktiivien rooliin

⁷⁶ Stålström 1996, 33, 35.

⁷⁷ Hallituksen kokous – pöytäkirja 4.7.1983. Hallitus 1983, hallituksen jäsenet 1982–1983 - hallituksen kokoonpanoja ja pöytäkirjoja 1975–1984. Kansio CC1, 369 SETA, TA.; Huotari & Lehtonen 1996, 25.

⁷⁸ Huotari 1993, 105.

⁷⁹ Altman 1988, 310–311.

julkisessa keskustelussa. AIDS-kriisin puhjetessa Suomessa oli queer-yhteisön lisäksi kuitenkin vain kourallinen toimijoita, jotka halusivat saada taudin kuriin nopeasti.

4 Seta yhteisöä jakavana toimijana

Miltei kaikissa käyttämissäni lähteissä Setaa käsitellään erittäin positiivisessa valossa, eikä syyttä. Seta teki AIDS-kriisin aikana, sitä ennen ja sen jälkeen valtavasti merkittävää AIDS-työtä. Tämä kuva saattaa kuitenkin johtua osittain myös käyttämistäni lähteistä, sillä monet kirjoittajat ovat ajan Seta-aktiiveja, ja osa lähteistäni on AIDS-tukikeskuksen juhlavuosijulkaisuja. Tällaisissa teoksissa harvemmin kritisoidaan omaa toimintaa, vaan tuodaan esiin nimenomaan onnistumisia. Tutkimusaineistosta on kuitenkin myös löydettävissä queer-yhteisön Setaan kohdistamaa kritiikkiä. Näistä yksi on *SETA*-lehden pääkirjoitus, jossa lehden päätoimittaja Reijo Härkönen toppuuttelee kimpaantuneita lukijoita, joiden mukaan Seta ei ottanut AIDSia tarpeeksi vakavissaan. Hän vastaa kritiikkiin, että ”on väärin levittää vielä lisää kriisitunnelmia koko homoyhteisöön”, kun sitä tehdään jo muun median kautta.⁸⁰ Voi siis olettaa, että osa seksuaalivähemmistöihin kuuluvista koki Setan toimet riittämättömiksi ja turhan rauhallisiksi. Lisäksi Setan tapa vakuuttaa lehdistöä ja siten Suomen kansaa, että niin sanotusti normaalien homoseksuaalien sijaan AIDSin riskiryhmää olivat huumeita käyttävät ja irtosuhteita harrastavat homomiehet, oli nähdäkseni toiseuttava ja yhteisöä jakava. Toiseuttamisella tarkoitetaan sitä, että oman itsen tai ryhmän paremmuutta ja ”ensimmäisyyttä” korostetaan ryhmän tai esimerkiksi kansan ”muihin” tai ”toisiin” nähden. Itseä peilataan vasten toista, joka voi näyttäytyä pelottavana tai muuten epätoivottuna.⁸¹ Koenkin, ettei AIDS-kriisin ajan Setaa voi tutkia huomioimatta näitä valintoja, joita Seta teki toiminnassaan ja erityisesti viestinnässään.

4.1 Pelloista vaikeneminen

Setan materiaaleissa käsitellään lopulta hyvin vähän sitä, miltä AIDSin tulo Suomeen oikeasti tuntui. Monessa *SETA*-lehden jutussa viitataan yhteisön sisällä heränneisiin pelkoihin kuolemasta, Jumalan rangaistuksesta sekä ihmissuhteiden menettämisestä, mutta kaikkien näiden pelkojen kerrotaan useimmiten olevan turhia, vaikkakin ymmärrettäviä.

⁸⁰ *SETA* 1/1985, pk.

⁸¹ Östergård 2016, 22–24.

Ainoa Setan materiaaleista löytämäni pelkoihin liittyvä maininta oli kuolemanpelkoa käsitellyt seminaari, jonka tukiryhmä ja päivystysryhmä järjestivät yhdessä loppuvuodesta 1983⁸². Ulkopuoliselle tarkastelijalle muodostuikin melko helposti kuva, ettei peloista puhuttu suoraan – ainakaan kirjallisessa muodossa – ja että Setan tarkoituksena oli ainoastaan lievittää pelkoja ja saada queer-yhteisö uskomaan, ettei AIDS olisi ikuinen ongelma. Tämä on ymmärrettävä tavoite, mutta näkökulma on koettavissa myös niin, että rankkojenkin pelkojen käsittelemistä yhteisön kesken välteltiin.

Tutkija Ville Kivimäki esittelee artikkelissaan *Traumaperäinen stressihäiriö ja historia – diagnoosista historian tutkimuksen käsitteeksi* (2018) psykologi Derek Boltonin ja psykiatri Jonathan Hillin muotoilemat neljä perusolettamusta, joiden toteutuessa ihmisellä on riittävä toimintakyky mielekkään elämän ylläpitämiseksi. Nämä olettamukset ovat, että ”1) maailma on riittävän turvallinen, 2) riittävän ennakoitava ja 3) tyydyttää riittävästi ihmisen perustarpeita sekä 4) ihminen itse on riittävän toimintakykyinen tässä maailmassa”. Kun yksilö tai yhteisö kohtaa traumaattisen tapahtuman tai ajanjakson, nämä olettamukset joutuvat kyseenalaistetuiksi ja luottamus maailmaa ja muita ihmisiä kohtaan järkkyy. Tällöin ihminen traumatisoituu. Psykologisen ulottuvuuden lisäksi traumalla on usein myös sosiaalinen ulottuvuus, jonka myötä yksilö eristäytyy tai eristetään yhteisöstään. Kulttuurisella ulottuvuudella tarkoitetaan taas sitä, että traumaattista kokemusta ei ole mahdollista pukea sanoiksi, sillä sanoja ei yksinkertaisesti ole. Kivimäki lisää, että yhteisöllistä trauman kokemusta ei voi tuoda esiin ilman, että se horjuttaisi koko yhteisön perustaa, sillä yhteisöjen ja ”kollektiivisten identiteettien” pohja on kielessä, joka puolestaan on sosiaalisesti konstruoitu.⁸³

Neljää perusolettamusta tarkastellessa on todettavissa, että AIDS-kriisin luoma paniikki queer-yhteisön sisällä saattoi olla traumaattista monille queer-yhteisön jäsenille. Kivimäki kirjoittaa artikkelissaan lähinnä sodasta ja kansallisesta identiteetistä, mutta joitakin samankaltaisuuksia voi löytää myös queer-yhteisön tilanteesta AIDSin tullessa Suomeen. AIDS saattoi asettaa kyseenalaisiksi kaikki neljä edellä esiteltyä perusolettamusta: maailma ei välttämättä enää näyttäytynyt yhtä turvalliselta tai ennakoitavalta, syrjintä tai sen pelko eväsi mahdollisesti perustarpeiden täyttymisen, ja mysteerisen taudin edessä omat toiminta- ja vaikutusmahdollisuudet olivat tavalla tai toisella rajalliset. Koska ilmiö oli

⁸² Toimintakertomus 1.9.1983-31.12.1984. Kansio DA1, 369 SETA, TA.; Hallituksen kokous – pöytäkirja 14.11.1983. Hallituksen kokoonpanoja ja pöytäkirjoja 1975–1984 – hallitus 1983, hallituksen jäsenet 1982–1983, kansio CC1, 369 SETA, TA.

⁸³ Kivimäki 2018, 105, 109, 112.

uusi ja tuntematon, sille ei myöskään ollut sanoja. Kun ymmärrettiin enemmän AIDSiin altistavista tekijöistä, oli mahdollista sanoa, että vain tietynlaiset homoseksuaalit altistuvat taudille. Tässä voi puolestaan piillä yhteisöstä eristämisen vaara. Myös sen riski oli olemassa, että julkisessa keskustelussa esiintynyt narratiivi “homotaudista” projisoitiin oman vähemmistön vähemmistöön. Saattoikin olla haitallista toppuutella yhteisön jäsenten paniikkia sanomalla, ettei syytä hätään ole. *SETA*-lehdelle kritiikkiä lähettäneillä lukijoilla oli selvästi jonkinlainen toive siitä, että yhteisön jäsenten kokema pelko olisi otettu Setassa enemmän tosissaan. Rakentavampaa olisikin saattanut olla antaa tilaa surulle ja paniikille, kuitenkin taudin realiteetit huomioiden ja toivo säilyttäen.

Toisaalta on aiheellista huomioida myös, että Setan aktiiveilla itsellään oli AIDS-kriisin alussa suurilta osin yhtä vähän tietoa taudista kuin kenellä tahansa muullakin. Jussi Nissinen toteaa haastattelussaan, ettei muista *SETA*-lehdessä esitetyn kaltaista kritiikkiä ja että AIDS-kriisin alkaessa Setan ja sen aktiivien keskeisimpänä tavoitteena oli keskittyä relevantteihin tosiasioihin ja toimia niiden pohjalta. Tärkeintä oli estää hysteriaa, ja se tehtiin korostamalla riskikäyttäytymisen vaaroja, jakamalla asianmukaista ja ajankoh- taista tietoa sekä jossain määrin toistelemalla, ettei aihetta paniikkiin ollut. Päämääränä ei Nissisen mukaan siis ollut joidenkin kokemuksen vähätteleminen, vaan tosiasioihin keskittyvä aktivismi. AIDS-kriisi kosketti myös monia yhdistyksen aktiiveja joko suo- raan tai välillisesti, mikä teki Nissisen mukaan työstä jo lähtökohtaisesti monille ras- kasta.⁸⁴ On siis monin tavoin ymmärrettävää, että toiminnassa haluttiin keskittyä tilanteen parantamiseen, eikä pelolle ja huolelle välttämättä haluttu antaa samalla tavalla tilaa.

4.2 Homoyhteisön kahtiajako

Seta korostaa AIDS-ajan viestinnässään eritoten riskikäyttäytymistä ja sen vaaroja. Se painottaa, ettei homoseksuaalisuus itsessään altista taudille. Riskikäyttäytymisenä pidet- tiin esimerkiksi monien suojaamattomien irtosuhteiden harrastamista etenkin ulkomailla sekä erilaisten huumeiden ja potenssia kohottavien piristeiden käyttöä. *SETA*-lehden mu- kaan vastuulliset ja pitkäkestoiset suhteet eivät altista taudeille tai ole haitallisia, vaan päinvastoin hyvästä. Lisäksi yhdistys painottaa useampaan kertaan, että vain pieni mutta näkyvä osa homoseksuaaleista käyttäytyy riskialttiisti.⁸⁵ Aiemmin esiteltyssä Setan

⁸⁴ Jussi Nissisen haastattelu, 11.3.2021.

⁸⁵ *SETA* 1/1985, pk.; *SETA* 3-4/1983, “AIDS! Hysteria ei auta” (Reijo Härkönen); 1983, 51; MITÄ ON AIDS? -esite. Kansio CC1, 369 *SETA*, TA.

kirjoittamassa vastineessa yhdistys toteaa, että homoseksuaaleihin kohdistettu monitasoinen syrjintä aiheuttaa sen, että osan homoseksuaaleista elämää ”leimaa” suuri irtosuhteiden määrä. Monet joutuvat Setan mukaan elämään ”kaksoiselämää” eivätkä siten uskalla rakentaa pitkäkestoisia parisuhteita. Tästä johtuen moni joutuu erottamaan seksuaalisuutensa ”kokonaispersoonallisuudestaan” ja hakemaan ”anonyymejä kertasuhteita [...] kyseenalaisista paikoista”. Yhdistys kuitenkin korostaa, että kyseessä on ”hyvin pieni vähemmistö”.⁸⁶

En epäile, etteikö edellä kuvattu olisi monien homoseksuaalien miesten kohdalla totta, mutta tekstistä saa myös sellaisen kuvan, ettei niin kutsutuista irtosuhteista ja hyvinkin vapaasta seksielämästä voisi nauttia aidosti. On toki huomioitava, että 1980-luvun Suomen yleinen ilmapiiri seksuaalisuuteen liittyen oli nykypäivään verrattuna konservatiivisempi. Homoseksuaalien esittäminen mahdollisimman ”normaaleina” muun kansan silmissä onkin ymmärrettävä tavoite maassa, jossa 1980-luvun alussa yli puolet kansasta suhtautui kielteisesti homoseksuaalisuuteen⁸⁷ ja jossa homoseksuaalisuuden sairausluokitus oli poistettu vasta vuonna 1981. Nämä asiat eivät kuitenkaan tee viestintätavasta täysin ongelmattomia, sillä viestintä on ajoittain toiseuttavaa. Setan ja AIDSin kontekstissa tarkoitan toiseuttamisella sitä, että Seta etsii jossain määrin eroja ”itsen” ja ”muiden” välillä queer-yhteisön sisällä ja pyrkii siten erottamaan itsensä yliseksuaalisuuden leimasta.

Osa suomalaisesta queer-yhteisöstä ja etenkin erilaiset yhteisön alakulttuurit kokivat Setan toimet turhan rajoittaviksi. Heistä myös tuntui, että heidän elämäntapaansa arvoitettiin moraalisesti huonommaksi. Esimerkiksi niin kutsutut nahkahomot⁸⁸ kokivat joutuneensa AIDS-keskusteluissa ”alempaan kastiin”, ja he tekivätkin mieluummin yhteistyötä Sirkka-Liisa Vallen kuin Setan kanssa.⁸⁹ AIDS-kriisi ei myöskään ollut ensimmäinen ajanjakso, jona tämänkaltaista vastakkainasettelua luotiin suomalaisessa queer-yhteisössä – oli se sitten tiedostettua tai ei. Stereotyyppinen kuva homomiehistä oli 1970- ja 1980-luvuilla vielä nykyistä kapeampi, ja homomiehiä pidettiin usein ”naismaisina” ja yliseksuaalisina ihmisinä. Antti Pirttijärvi toteaa tutkielmassaan, että Seta pyrki laajentamaan tätä mielikuvaa homoseksuaalisuudesta sekä korostamaan homoseksuaalisuuden ei-seksuaalisia puolia, kuten rakkautta sekä vakaita ja pitkäkestoisia ihmissuhteita. Tämä

⁸⁶ SETAn vastine *Ilta-Sanomille* 9.7.1983. AIDS ja tosiasiat. Hallitus 1983, hallituksen jäsenet 1982–1983 - hallituksen kokoonpanoja ja pöytäkirjoja 1975–1984. Kansio CC1, 369 SETA, TA.

⁸⁷ Huotari 1993, 99.

⁸⁸ Nahkahomous on queer-yhteisön alakulttuuri, jossa keskeisiä asioita ovat nahkavaatteiden ja -asusteiden käyttö sekä avoin seksuaalisuus.

⁸⁹ Nikkanen & Järvi 2014, 89.

kuitenkin johti Pirttijärven mukaan siihen, että homouden stereotyyppiin sopineisiin ja ”yliseksuaalisiin” homoihin suhtauduttiin Setassa toisinaan vieroksuen.⁹⁰ Jalo tavoite sai siis aikaan kielteisen merkityksen joillekin seksuaalivähemmistöön kuuluville miehille.

Jussi Nissinen peräänkuuluttaa haastattelussaan, että AIDS-työssä ei ollut kyse syyllistämisestä tai yhteisön eri ryhmien erilleen repimisestä, vaan yksinkertaisesti terveysturvallisuudesta sekä aidoista riskeistä ja niiden välttämisestä. Setan näkökulmasta tärkeintä oli estää viruksen leviäminen sekä lakkauttaa niin kutsuttuina viruslinkoina toimineet ”homosaunat”, joissa riskikäyttäytymistä tunnetusti usein harrastettiin. Setan kanssa jo muutenkin huonoihin väleihin ajautunut Helsingin homosaunan omistaja ei suostunut Setan kanssa yhteistyöhön, kun Seta halusi viedä saunalle oppaita ja muuta valistusmateriaalia sekä kondomeja. Sauna lopulta lakkautettiin muun muassa huonon julkisuuskuvan takia. Yhteisöä jakaneesta kirjoittelusta Nissinen toteaa, että kriisin alussa oli hyvin vaikeaa suunnitella ja tehdä viestintää niin, että se olisi ollut kaikin puolin inkluusiivista. Yhteisön jakaminen eri ryhmiin ja sisäinen syrjintä eivät siis olleet millään tasolla yhdistyksen tavoitteita, ja tiedon lisääntyessä Seta paransikin Nissisen mukaan viestintänsä tyyliä.⁹¹

Vaikka Setan toimet olivat monella tapaa ymmärrettäviä, seksuaalisuuden minkäänasteinen erottaminen homoudesta on tavoitteena epärakentava. Seksuaalisuus on välttämätön osa queer-identiteettejä asuinpaikasta, iästä ja muista muuttujista huolimatta. Seksuaalinen ja romanttinen vetovoima oman sukupuolen edustajia kohtaan on loppupeleissä se, mikä erottaa muun muassa homo-, bi- ja panseksuaalit heteroseksuaaleista. AIDS-kriisin aikaisen viestinnän riskinä onkin, että se rakentaa mielikuvan ”kunnollisista” homomiehistä sekä irtosuhteita harrastavista, ”moraalittomista” homomiehistä toistensa vastinpareina. Tällainen narratiivi pahimmillaan stigmatizoi miesten välistä seksiä entisestään, vaikkei se tarkoitus olisikaan. Homoyhteisön sisäisten erimielisyyksien tutkiminen ja ”syyllisten” löytäminen on kuitenkin hankalaa näin vuosikymmenten jälkeen, sillä vähemmistöjen yhteiskunnallinen status oli 1980-luvulla nykyiseen verrattuna hyvin erilainen. On siis vaikeaa sanoa, miten Seta olisi voinut tosiasiallisesti viestiä ja toimia paremmin, kun huomioi Suomen silloisen ilmapiirin sekä stereotypian homomiehistä vain ja ainoastaan seksuaalisina olentoina. Tasapainon löytäminen tällaisessa kriisitilanteessa onkin vaikeaa.

⁹⁰ Pirttijärvi 2011, 49.

⁹¹ Jussi Nissisen haastattelu, 11.3.2021.

5 Seta korvaamattomana AIDS-työn tekijänä

Tässä tutkielmassa on tarkasteltu sitä, millainen toimija Seta oli Suomen AIDS-kriisin alkuvuosina 1983–1985. Olen tutkinut yhdistyksen toimintaa sekä sen jäsenten että Setan tekemän yhteiskunnallisen vaikuttamisen valossa. Lisäksi olen läpi työn peilannut Setan toimintaa niin suomalaiseen kuin kansainväliseen AIDS- ja queer-tutkimukseen, joista olen ammentanut taustatietoa sekä uusia näkemyksiä Setan oman aineistomateriaalin rinnalle. Tutkielmassa korostuu AIDS-ilmion rooli käännteentekevänä asiana Setan toiminnassa. Jussi Nissisen sanoin AIDS olikin Setalle eräänlainen tulikoe: se joutui tasapainottelemaan sen välillä, missä suhteessa se halusi olla turvasatama yhteisölleen ja missä määrin vahva yhteiskunnallinen toimija⁹². Seta järjestikin yhteisölleen monenlaista sosiaalipalvelutoimintaa, teki laaja-alaista viestintää sekä jäsenistölleen että osana yhteiskunnallista keskustelua sekä edusti queer-yhteisöä AIDSiin liittyvissä keskusteluissa ja työryhmissä. Työtä oli valtavasti, ja sitä olisi riittänyt useammallekin toimijalle. Työmäärään, resursseihin sekä tiedon määrään nähden Seta tekikin kaikkensa.

Suomessa AIDS-kriisi ei kuitenkaan koskaan äitynyt samalla tavalla poliittiseksi ja kulttuuriseksi kriisiksi, vaikka AIDS vaikuttikin kielteisesti homoseksuaalisuuteen liittyviin asenteisiin ja AIDS stigmatisoitui myös Suomessa. Suomalaisen AIDS-ilmion “help-poon” luonteeseen vaikuttaa nähdäkseni viisi suurinta teemaa. Ensimmäinen vaikutin on Riikka Taavetin muotoilema teesi siitä, että Suomessa homoseksuaalisuus ei ollut ennen AIDS-kriisiä useiden muiden maiden tapaan noussut yhtä näkyväksi osaksi yhteiskunnallista ja kulttuurista diskurssia⁹³. Näkyvämpään ja tunnetumpaan vähemmistöön olisi luultavasti siis Suomessakin kohdistettu enemmän julkista vihaa. Toiseksi syyksi näen sen, että niin Setalla kuin esimerkiksi Sirkka-Liisa Vallella oli etukäteen jonkin verran tietoa sairaudesta ja sen todennäköisestä saapumisesta Suomeen. AIDS-kriisi ei siis tullut toimijoille samalla tavalla yllätyksenä kuin esimerkiksi Yhdysvalloissa.

Kolmanneksi Setan toiminta oli vuoteen 1983 mennessä melko vakiintunutta, joten yhdistyksellä oli mahdollisuudet ja jossain määrin myös resurssit AIDS-työn nopeaan aloittamiseen. Tästä hyötyivät nähdäkseni sekä queer-yhteisö että muu väestö. Neljänneksi ja yhdeksi merkittävimmäksi syyksi koen melko kattavan ja verrattain onnistuneen yhteistyön queer-yhteisön ja terveystieteiden välillä. Ennen kaikkea se, että terveystieteiden omaiset tarvitsivat Setaa ja Seta terveystieteellisiä, mahdollisti yhteistyön ja teki siitä

⁹² Jussi Nissisen haastattelu, 11.3.2021.

⁹³ Taavetti 2018, 101–102.

mielekäästä. Muiden toimijoiden yhteistyökumppaniksi valikoitui juuri Seta, sillä se oli jo vakiinnuttanut asemansa yhteiskunnallisena toimijana ja queer-yhteisön äänenkannattajana. Viides Suomen AIDS-ilmiotä määrittänyt tekijä on se, että demokratiaan ja ihmis-oikeuksiin ei laillisessa mielessä kajottu missään vaiheessa Suomen AIDS-kriisiä. AIDS-politiikassa tehtiin alun kankeuden jälkeen suuria läpimurtoja, kun niin kutsuttu pehmeä linja voitti AIDSiin liittyviä linjoja ja suosituksia muodostettaessa. Tässä Setalla oli merkittävä rooli. Aktivist ja tutkija Olli Stålströmin mukaan onkin suurilta osin juuri Setan AIDS-työn ansiota, että suomalainen HIV-työ nojaa tänäkin päivänä itsemääräämisoikeuteen ja anonymiteettiin sen sijaan, että keskityttäisiin pakkotestaukseen, tartuttajien jäljittämiseen ja rikossyytteillä uhkaamiseen⁹⁴.

Vaikka Suomessa AIDS-kriisiin pystyttiin pureutumaan verrattain tehokkaasti, AIDSista tuli nopeasti Suomessakin homoyhteisöä muovannut ja jopa määrittänyt ilmiö – kriisin alun jälkeen ei ollut enää kyse siitä, että AIDS vain sattui vahingossa tarttumaan homoyhteisöön. Epidemiaan vastaaminen vaati nopeaa tilanteeseen suhtautumista ja reagoimista niin queer-yhteisöltä kuin terveysviranomaisilta. Setan toimintaan vaikuttaneet haasteet huomioiden on hankalaa antaa tyhjentävää vastausta sille, olivatko Setan toimet riittäviä. Viimeisessä pääluvussa kuvailemani toiminnan puutteet ovat osin sellaisia, että ne olisi voitu välttää kiinnittämällä enemmän huomiota viestinnän inklusiivisuuteen ja omien toimintamallien kyseenalaistamiseen. Olisi kuitenkin kohtuutonta vaatia täydellisyyttä yhdistykseltä, joka pyrki edistämään melko lailla yksin koko queer-yhteisön asemaa suomalaisessa AIDS-keskustelussa. Kriisiajan toimintaa on pyrittävä ymmärtämään mahdollisimman kokonaisvaltaisella tavalla, ja ajan toimijoita kohtaan tuleekin jossain määrin olla armollinen. Ei voida myöskään sanoa, että toiminnan ongelmallisuudet olisivat olleet niin laajoja, että ne poistaisivat Setan AIDS-työn arvon.

Kun Setaa ja AIDS-kriisiä pohtii tässä tutkielmassa esitettyjen raamien sisällä, tulee helposti siihen lopputulokseen, että Seta oli monella tapaa korvaamaton toimija Suomen AIDS-kriisissä. Voidaan katsoa, että ilman Setaa viranomaiset olisivat mahdollisesti ottaneet asian hoitaakseen liian myöhään, ja silloinkaan heillä ei olisi ollut tarpeeksi tietotaitoa seksuaalivähemmistöihin liittyen. Tällä olisi saattanut olla monia tuhoisiakin seurauksia niin queer-yhteisölle kuin muulle väestölle. Jälkikäteen tarkasteltuna huomataan, että joissain määrin Seta myös hyötyi AIDS-kriisistä. Se pystyi nousemaan merkittäväksi kolmannen sektorin asiantuntijajärjestöksi pitkälti AIDSin myötä. Outi Hirviniemen

⁹⁴ Stålström 1996, 36.

mukaan Seta onnistui AIDS-työn siivin myös haastamaan yhteiskunnan käsityksiä siitä, että homoseksuaalisuus olisi epäluonnollista ja epätoivottavaa. Seta alkoikin saada enemmän rahoitusta ja se kutsuttiin matalammalla kynnyksellä erilaisiin työryhmiin. Myöhemmin AIDS-tukikeskus jatkoi Setan aloittamaa AIDSiin liittyvää vaikuttamistyötä ja sosiaalipalvelutoimintaa. Suomalaiset HIV-positiiviset ovat kokeneet yhteisön tuoneen turvallisuutta ja vapautta elämään, vaikka tartunnan ”paljastuminen” muille onkin pelottanut.⁹⁵ Setan viitoittamasta AIDS-työstä on siis ollut tosielämän hyötyä paitsi yhteiskunnalle, myös yhteisön yksittäisille jäsenille.

⁹⁵ *SETA* 4/1985, ”Hysteria ja pelottelu eivät auta AIDSissa” (Kersti Juva); Huotari & Lehtonen 1996, 18–19; Jussi Nissisen haastattelu, 11.3.2021.

Lähteet

Arkistolähteet

Työväen Arkisto (TA), Helsinki

369 SETA

Kansio CC1

Hallituksen kokoonpanoja ja pöytäkirjoja 1975–1984

Hallitus 1983, hallituksen jäsenet 1982–1983

Hallitus 1984

Kansio DA1

Kansio DC1

Kansio DD1

369 PIRKANMAAN SETA

Kansio DH3

Hiv/AIDS 1983–1994

Lehdistöaineisto

Helsingin Sanomat, 1983

SETA, 1983–1985

Haastattelu

Seta-aktiivi ja sosiaalipsykologi Jussi Nissisen haastattelu, 11.3.2021. Tekijän hallussa.

Julkaisut

Hentilä, Jorma ja Jussi Nissinen. ”Miten tukikeskus syntyi?” *Paniikista positiiviseen elämään*, toim. Olli Stålström, Bengt Lindblom ja Mia Frazier Helsinki: Painopörssi, 1996, 17–24.

Nikkanen, Hanna. ”Yksinäisten virus – kolme vuosikymmentä Suomen hiv-historiaa”. *Tietoa, tukea & tunnetta: Hiv-tukikeskus 30 vuotta*. Toim. Jukka Keronen ja Vilma Pietilä. Helsinki: Hiv-säätiö, 2016, 16–21.

Stålström, Olli. ”AIDS-paniikin alkuketket tukikeskuksen aktivistin silmin”. *Paniikista positiiviseen elämään*. Toim. Olli Stålström, Bengt Lindblom ja Mia Frazier Helsinki: Painopörssi, 1996, 31–37.

Tutkimuskirjallisuus

Altman, Dennis. “Legitimation through Disaster: AIDS and the Gay Movement”. *AIDS: The Burdens of History*, toim. Elizabeth Fee ja Daniel M. Fox. Berkeley: University of California Press, 1988, 302–316.

Fee, Elizabeth ja Daniel M. Fox. “The Contemporary Historiography of AIDS”. *Journal of Social History*, 2/1989, 303–314. <<https://doi.org/10.1353/jsh/23.2.303>>

Huotari, Kari. *AIDS-kysymyksen muotoutuminen kansallisessa kirjoittelussa*. Rovaniemi: Lapin yliopisto, 1993.

Huotari, Kari ja Jukka Lehtonen. ”Positiivista elämää – HIV-tartunnan saaneiden syrjintä ja mahdollisuudet täysipainoiseen elämään”. *Se vaan on näin: syrjintä, asenteet, lainsäädäntö*, toim. Vesa Turunen. Helsinki: Seksuaalinen tasavertaisuus, 1996, 17–27.

Kerrigan, Páraic. ”OUT-ing AIDS. The Irish Civil Gay Rights Movement’s response to the AIDS crisis (1984–1988)”. *Media History*, 2/2017, 244–258. <<https://doi.org/10.1080/13688804.2017.1367652>>

Kivimäki, Ville. ”Traumaperäinen stressihäiriö ja historia – diagnoosista historiantutkimuksen käsitteeksi.” *Menneisyyden rakentajat. Teoriat historiantutkimuksessa*, toim. Matti O. Hannikainen & muut. Helsinki: Gaudeamus, 2018, 94–115.

Kornak, Jacek. *Queer as a Political Concept*. Helsinki: Unigrafia, 2015.

Nikkanen, Hanna ja Antti Järvi. *Karanteeni: Kuinka AIDS saapui Suomeen*. Helsinki: Siltala, 2014.

Pirttijärvi, Anssi. *Asiallisen tiedon antaja. Seksuaalinen tasavertaisuus Seta ry. 1974–1981*. Poliittisen historian pro gradu -tutkielma. Turku: Turun yliopisto, 2011.

Sontag, Susan. *Sairaus vertauskuvana & AIDS ja sen vertauskuvat*. Suomeksi kääntänyt Osmo Saarinen. Juva: Love Kirjat, 2010.

Stryker, Susan. *Transgender History*. Berkeley, CA: Seal Press, 2008.

Taavetti, Riikka. ”Queer-historian avoimet menneisyydet”. *Menneet tulevaisuudet. Ajankohta: Poliittisen historian vuosikirja 2018*, toim. Elina Hakoniemi & al. Turku: Painosalama, 2018, 95–125.

Östergård, Nina. *Mitä siihen vielä vaaditaan? Pro gradu -tutkielma neljän nuoren somalalaisen kokemasta toiseudesta suomalaisessa yhteiskunnassa*. Sosiaalityön pro gradu -tutkielma. Kokkola: Jyväskylän yliopisto, 2016.

Muut lähteet

Hivpoint, 2021. <<https://hivpoint.fi/>>